

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

21 OKTOBER 1970

55e JAARGANG

No. 2769

Kloos' erfenis

Typerend voor de impasse waarin ons politieke bestel verkeert is het feit, dat drie dagen algemene politieke en financiële beschouwingen in de Tweede Kamer minder aandacht hebben gekregen dan een drie pagina's tellend adviesje van de Sociaal-Economische Raad over het loon- en prijsbeleid. Die geringe aandacht voor haar vele vergaderuren van de afgelopen week heeft de Tweede Kamer overigens zelf in de hand gewerkt. Angstvallig heeft zij vermeden ook maar iets te zeggen over de loonpolitieke verwickelingen, daarmee het debat degraderend tot een spiegelgevecht, waarin om de belangrijkste sociaal-politieke „issue” werd heengedraaid. Een onbegrijpelijke zaak, des te meer als men zich realiseert dat ons Parlement toch in overgrote meerderheid weinig schijnt op te hebben met het pluriforme fenomeen, dat men tegenwoordig onder de verzamelnaam „buitenparlementaire oppositie” pleegt te vangen. Maar zodra deze buitenparlementaire oppositie een institutioneel trekje krijgt, in de vorm van de Sociaal-Economische Raad, weet de Kamer niet hoe snel zij moet retireren en schakelt zij zichzelf vrijwillig uit.

Aldus had het Parlementaire debat op 13, 14 en 15 oktober dezelfde functie als bij het optreden van een buitenlands popidool het voorprogramma heeft: lang, vervelend, beneden de maat en zonder de ware inspiratie, maar men laat het gelaten over zich heen gaan, in afwachting van hét grote moment. Dat grote moment is overigens niet gekomen; zoals popidolen wel eens hun „offday” hebben en voor een anticlimax zorgen door hun verplichte repertoire binnen een half uur af te draaien en dan ijlings de benen te nemen, zo heeft ook de Sociaal-Economische Raad het op de 16e oktober — na het parlementaire „voorprogramma” — laten afweten.

Het enige wat van het *Interimadvies van de SER inzake het loon- en prijsbeleid als instrument van conjunctuurbeheersing* kan worden onderschreven is de stelling dat „een herstel van het centrale overleg over de economische situatie, zowel in zijn eigen kring (d.w.z. die van de SER, DR) als tussen overheid en bedrijfsleven dringend gewenst is, terwijl gebleken is, dat de mogelijkheid van ingrijpen door de overheid in afzonderlijke CAO's het goed functioneren van dit overleg in de weg staat”. Men kan zich afvragen wat de vakbeweging heeft bezield om voor intrekking van art. 8 van de Loonwet (een artikel dat de minister van Sociale Zaken in onze huidige sociaal-politieke constellatie overigens toch niet durft te hanteren) de prijs te betalen van gereede kansen op een nieuwe prijs-

explosie in 1971, kansen die des te gereeder zijn nu prijsopdrijvende krachten reeds aanwezig zijn (verhoging in 1971 van BTW, huren, ziektekostenverzekeringen, motorrijtuigenbelasting, benzine-accijns, PTT-tarieven, enz.). In het Interimadvies wordt weliswaar gesproken over de „bestaande symmetrie” tussen het loonbeleid en het prijsbeleid, maar nergens wordt een poging gemaakt dit verband duidelijk te maken, tenzij men een impliciete suggestie in het advies zou willen kwalificeren als zo'n poging, namelijk de suggestie dat als je het loonbeleid in een meer globale richting ombuigt, dit ook met het prijsbeleid zou dienen te gebeuren. Hetgeen een relatie is wier causaliteit een dik vraagteken verdient. De wijze waarop de vakbeweging vervolgens het effect van intrekking van artikel 2 van de Prijzenwet poogt te bagatelliseren is weinig overtuigend.

Het wachten is nu op het voor eind 1970 toegezede rapport van de SER over „de totaliteit van het conjunctuurpolitieke instrumentarium”. Het zal menig een benieuwen wat de SER dan aan conjunctuurpolitieke instrumenten denkt binnen te halen, dezelfde SER die ze nu zo grif cadeau doet. Minister Roolvink kan tevreden zijn; hij zal weliswaar door intrekking van art. 8 van de Loonwet enig gezichtsverlies moeten gedogen, maar daar staat tegenover dat als straks de prijzen de pan uit springen hij weinig moeite zal hebben om de Tweede Kamer (oppositie inclusief) te overtuigen van de noodzaak van een loonpauze.

Ook tactisch gezien is deze opstelling van de vakbeweging niet zo handig. Weinig overtuigend, zowel jegens ondernemers als jegens haar eigen achterban, zullen in de nabije toekomst protesten van haar zijde tegen prijsstijgingen lijken. Moeite zal ze straks vooral hebben om haar beleid te verdedigen tegen die achterban, die binnenkort wellicht geconfronteerd zal worden met de combinatie loonpauze annex vrij aanzienlijke prijsstijgingen¹. Een knappe vakbeweging die dan weet te verkopen dat ze part noch deel heeft aan die prijsstijgingen. Een Kloos is een betere erfenis waard.

DR

¹ De *Macro-Economische Verkenning 1971 houdt blijkens de kerngegevens (blz. 10-11) rekening met een stijging van het prijspeil van de particuliere consumptie van 5,3% zónder en van 4,9% mét bijsturing, en dat alles dan nog op basis van een uitkomst van de recente loonbeweging, die gesteld is op een gemiddelde uitkering van f200 per werknemer, hetgeen — zoals we nu weten — te laag is. Een en ander is dan nog zonder dat de prijzen écht de pan uit springen, d.w.z. bij een „normale” prijsontwikkeling.*

Inhoud

Kloos' erfenis	1021
Stellingen	1022
Prof. Dr. Th. C. M. J. van de Klundert: De internationale onderneming	1023
Drs. S. E. Pronk: „Generalisten” aan het woord	1024
Mr. P. J. Zeven: Wat heet „verruiming”? (II) ..	1027
Ir. W. G. de Haan: De bloembollenteelt: bedrijfstak met problemen	1028
Deelgenoten	1031
Magazien	1036
Mededelingen	1037
Ingezonden	1037
Geld- en kapitaalmarkt	1039
Technologie	1042

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit*

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

*Adjunct redacteur-secretaris:
J. van der Burg*

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;*

kopij voor de redactie:

postbus 4224. Telefoon:

*(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).*

*Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.*

*Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.*

*Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schieдам, tel. (010) 26 02 60, toestel 908*

Stellingen

Onderstaande stellingen van Drs. R. Hueting worden — wellicht ten overvloede — de lezer aangeboden ter overpeinzing, in een periode waarin vele regio's zich geplaatst zien voor het nemen van (onherroepelijke) beslissingen op het stuk van verdere industriële expansie. De stellingen zijn ook bedoeld om eerzame economen een handreiking te bieden, wanneer zij geattaqueerd worden door de helaas nog velen, die menen dat er een tegenstelling zou bestaan tussen „het economische” en allerlei andere belangen.

Huetings stellingen zijn ontleend aan de syllabus voor het congres „Krachtig tot Tachtig?” (zie ook de rubriek Mededelingen op blz. 1037), dat volgende week in Amsterdam zal plaatsvinden.

Stellingen:

1. De veel gehoorde tegenstelling tussen economische belangen en milieu-belangen bestaat in feite in het geheel niet. De gezichtshoek van waaruit de economische theorie haar beschouwingen opbouwt (het kenobject) is de schaarste. De economische wetenschap kent geen economisch doel. Zij beschouwt de menselijke doelstellingen als gegeven (data) en stelt dat er slechts dan sprake is van een economisch facet in het menselijk handelen, wanneer er bij het bereiken van de gegeven doelstelling sprake is van de opoffering van schaarse middelen. Het kernobject van de economie omvat het keuzeprobleem uit schaarse alternatief aanwendbare middelen ter bevrediging van rangschikbare behoeften.
2. Uit het voorgaande volgt dat — eveneens in tegenstelling tot wat veel wordt gehoord — productie per definitie geen economisch doel is. Productie is een middel tot terugdringen van schaarste aan door mensen gewenste goederen of diensten. Er bestaan veel goederen die door mensen worden gewild maar niet worden geproduceerd, zoals bijvoorbeeld schone lucht. Wanneer deze goederen schaars worden krijgen ze een economische waarde. Het verbruik ervan vormt dan kosten. Thans worden vele kostbare goederen verbruikt zonder dat er voor wordt betaald door de verbruikers (producenten of consumenten). Men noemt deze kosten maatschappelijke kosten. De gratis intering op deze goederen leidt tot een bedrijfseconomisch ofwel commercieel voordeel, maar tot maatschappelijk-economisch verlies. Veel beweringen door niet-economen kunnen op eenvoudige wijze worden gecorrigeerd door het woord „economisch” te vervangen door het woord „commercieel” of het woord „productie”.
3. De bevolkingsgroei is een belangrijke veroorzaker van milieuverslechtering. Voorbeeld: de belangrijke milieucomponent ruimte wordt schaarser als gevolg van de toeneming van de bevolking. Ander voorbeeld: als gevolg van te grote bevolkingsdichtheid wordt de drempelwaarde van het zelfreinigend vermogen van het water overschreden.
4. De opoffering van schaarse en waardevolle goederen als bomen, duinen, stilte en speelmogelijkheden voor kinderen moet niet alleen op bedrijfsbalansen worden verantwoord, maar ook op de begrotingen van de gemeentelijke en provinciale overheden en van de Rijksoverheid.
5. Er is slechts sprake van economische groei indien en voor zoverre schaarste aan door de subjecten gewenste goederen en diensten wordt teruggedrongen.

De internationale onderneming

De verhoudingen tussen de Verenigde Staten van Amerika en Europa zijn de laatste jaren veelvuldig onderwerp geweest van economische beschouwingen. Vanuit Europees standpunt bezien is de teneur van de meeste betogen nogal somber. Men vreest veelal dat de Amerikaanse invloed geleidelijk aan groter zal worden, waardoor Europa in de wereld-economie een ondergeschikte rol zal moeten vervullen. Het zijn vooral de Amerikaanse investeringen in Europa die hierbij de aandacht trekken. Terwijl de Europese export naar de Verenigde Staten globaal correspondeert met de goederenstroom in omgekeerde richting, is de produktie van Amerikaanse dochterondernemingen in Europa twee en een half keer zo groot als dit cijfer. Omgekeerd is de produktie van Europese dochters in de Verenigde Staten kleiner dan de export naar dit land. Het lijkt er dus op dat Europa de economische race gaat verliezen.

Op het congres „Capitalism in the seventies” te Tilburg stelde Robert Rowthorn daarentegen, dat velen de relatieve sterkte van het Amerikaanse kapitaal overdrijven. Uit een door hem verricht onderzoek, dat binnenkort zal worden gepubliceerd, kwam vast te staan, dat er geen positief verband is tussen ondernemingsgrootte en groei van de bedrijven. De middelgrote ondernemingen bleken gedurende de periode 1957-1967 sneller te expanderen dan de reuzen. Het gevolg hiervan is dat de Amerikaanse ondernemingen nog wel een voor-sprong hebben op gebieden als financiering, technologie en marktpositie, maar dat de Europese concurrenten door imitatie van technieken en uitbreiding van markten (EEG) de achterstand snel inlopen.

Geconcludeerd kan worden, dat de Europese ondernemingen zo groot worden dat zij op een efficiënte schaal in Amerika kunnen gaan opereren. Zij worden daartoe ook gedwongen door de inflatoire ontwikkelingen in Europa. Immers, als de verschillen in de stijging van de prijsniveaus niet door devaluaties worden genivelleerd, wordt het exporteren op concurrerende basis moeilijker. Het alternatief van buitenlandse vestigingen wordt

dan vanzelfsprekend aantrekkelijker. De ontwikkelingen op het gebied van Europese buitenlandse investeringen na 1960 bevestigen deze stelling.

Tegen deze achtergrond rijst de vraag wat we van de internationale verhoudingen in de geïndustrialiseerde westerse wereld (Europa, Verenigde Staten, Japan) in de toekomst mogen verwachten. Bij de tentatieve beantwoording van deze vraag maakt Rowthorn onderscheid tussen een drietal theoretische mogelijkheden, te weten super-imperialisme (dominantie van één kapitalistische staat), ultra-imperialisme (coalitie van betrekkelijk autonome staten zorgt voor eenheid binnen het systeem) en imperialistische rivaliteit (de eenheid van het systeem wordt bedreigd door tegenstellingen tussen autonome staten). De gekozen terminologie duidt erop, dat men deze problematiek op wereldschaal moet bezien. Kapitalisme gaat gepaard met imperialisme. De rijke landen integreren de arme landen in het systeem van de kapitalistische produktiewijze met alle gevolgen van dien. Daarbij is er tegenover het socialistische alternatief behoefte aan eenheid binnen het stelsel. Wat is nu de meest waarschijnlijke toekomst?

De mogelijkheid van een Amerikaans super-imperialisme wordt, zoals na het bovenstaande duidelijk zal zijn, door Rowthorn verworpen. Er moet dus een keuze worden gemaakt uit de twee overblijvende mogelijkheden. De internationale onderneming (dit is een onderneming met aanzienlijke buitenlandse vestigingen) van Amerikaanse origine blijft in de visie van

Rowthorn nationalistisch georiënteerd. De Amerikaanse staat is voor deze ondernemingen, vanwege de relatief grotere activiteit in de Verenigde Staten zelf, de voornaamste steunpilaar bij hun operaties. De internationale ondernemingen uit Europa nemen in de Verenigde Staten nog een ondergeschikte positie in. Ook deze ondernemingen zullen voorlopig een meer nationalistische koers blijven varen. Onder deze omstandigheden wordt het resultaat in sterke mate bepaald door de groeimogelijkheden op middellange termijn. Rowthorn deelt op dit punt de pessimistische verwachtingen van enkele andere sprekers op het congres. Als de voortekenen niet bedriegen, zo stelt hij, dan mogen we een daling van het groeitempo in de wereld verwachten. Dit zal gepaard gaan met een toenemende imperialistische rivaliteit en daarmee zijn we dan terug bij Lenin.

Deze conclusie wordt onverkort gehandhaafd, indien er een Europese staat tot stand zou komen. Het enige verschil is dan natuurlijk, dat het Europese kapitaal meer macht heeft. In ieder geval biedt de ontwikkeling in de richting van grotere rivaliteit weinig perspectieven voor revolutionaire aspiraties. De werkende klasse zal zich moeten schikken naar het Europese resp. Amerikaanse belang en zal dit gemakkelijker doen naarmate een dergelijke strategie extra vruchten afwerpt. Tot zover Rowthorn. Pleitbezorgers voor een Europese eenheidsgedachte op basis van een sociale integratie zijn er ondertussen al lang. Van hen is Servan-Schreiber wellicht de bekendste.

Betogen over dergelijke ingewikkelde vraagstukken vertonen doorgaans nogal wat hiaten en zijn doorspekt met speculatieve uitspraken. Ook Rowthorn ontkomt niet aan deze verwijten. Toch moet dit soort van studies gemaakt worden. Hoe belangrijk vraagstukken van internationale machtsverhouding zijn blijkt met name bij een terugblik op de geschiedenis. Een schitterend voorbeeld hiervan is het onlangs verschenen boek *Trade and Power* van Sandro Sideri, waarin de relatie tussen Portugal en Engeland in de 19e eeuw wordt uiteengezet. En hoewel de geschiedenis zich nooit letterlijk herhaalt, moeten wij wel attent zijn op de eigentijdse gebeurtenissen, hoe ondoorzichtig die op het eerste gezicht ook mogen lijken.

Th. van de Klundert

„Generalisten” aan het woord

Het jaarverslag 1969 van de Rijksplanologische Dienst

DRS. S. E. PRONK

In de vakliteratuur voor economen nemen jaarlijks terugkerende publikaties een voorname plaats in. Het Centraal Economisch Plan, de Miljoenennota, het Jaarverslag van de Nederlandsche Bank en de Nieuwjaarsbijdrage in *ESB* van Drs. G. Brouwers, de Secretaris-Generaal van het Ministerie van Economische Zaken, zijn daar voorbeelden van. Vanzelfsprekend dienen de jaarverslagen van de belangrijkste ondernemingen hier mede onder te worden begrepen. De oorspronkelijke functie van de jaarrekening van de NV was die van het afleggen van verantwoording door het bestuur jegens de aandeelhouders. In de huidige ontwikkelingsfase van onze maatschappij ziet men deze stukken echter tevens als een informatie- en communicatiemiddel bestemd voor een aanmerkelijk bredere kring¹. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat juist in deze tijd de wettelijke bepalingen inzake de jaarrekening van ondernemingen op de helling zijn gezet².

Er is een jaarlijks terugkerende publikatie waaraan door economen tot dusverre wellicht betrekkelijk weinig aandacht is besteed. Bedoeld wordt hier het jaarverslag van de Rijksplanologische Dienst. Dit jaarverslag moet niet worden verward met het verslag van het door de regering gevoerde beleid inzake de ruimtelijke ordening, ex artikel 2, lid 2 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening, dat jaarlijks bij de Rijksbegroting aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal wordt toegezonden³. Het gaat thans om het jaarverslag, dat door de Directeur van de Rijksplanologische Dienst aan de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening wordt aangeboden. Sinds 1961 worden deze verslagen in ongeveer de huidige gedaante gepubliceerd. Zij bevatten gegevens over een wijd terrein en op het eerste gezicht inzake zeer uiteenlopende zaken zoals de bevolkingsontwikkeling, het waterschapsbestuur, de aanleg van pijpleidingen en autokerkhoven. Gebracht onder de noemer „ruimtelijke ordening” leveren zij evenwel vaak een zeer evident verband op.

Het onderwerp van deze jaarverslagen in aanmerking genomen is het vanzelfsprekend dat ze zijn voorzien van veel kaarten en andere afbeeldingen. Als serie vormen de jaarverslagen een ware kroniek van feiten van invloed — ten kwade of ten goede — op de ontwikkeling van het milieu in Nederland. Daarnaast wordt aandacht geschonken aan de ruimtelijke ontwikkeling en -ordering in de ons omringende landen. Met „kroniek” worden deze verslagen echter slechts ten dele getypeerd. De Rijksplanologische Dienst (RPD) heeft onder meer tot taak onderzoekingen te verrichten ten behoeve van de ruimtelijke ordening. De resultaten van dit deel van de taak vinden uiteraard o.a. ook in deze jaarverslagen hun neerslag.

Het zojuist bij de Staatsuitgeverij verschenen Jaarverslag 1969 is zoals gebruikelijk in drie hoofdstukken ingedeeld. Het eerste hoofdstuk omvat algemene beschouwingen, het tweede hoofdstuk handelt over de ruimte-

lijke ontwikkeling als zodanig. Het derde hoofdstuk — meer van formele aard — geeft een verslag van de werkzaamheden van de RPD en van andere planologische organen, zoals de Rijksplanologische Commissie en de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening, alsmede de stand van zaken met betrekking tot de voor het milieu van belang zijnde wetgeving. In de bijlagen is o.a. de samenstelling opgenomen van ambtelijke commissies belast met planologische aangelegenheden op rijks- en provinciaal niveau. Al met al vormen zij een nuttig onderdeel van het verslag, vooral wanneer men wenst na te gaan „who's who” in de wereld van de ruimtelijke ordening.

Ruimtelijk-ordeningswerk is teamwork en het is derhalve duidelijk, dat de bij de RPD-stafmedewerkers in het algemeen levende gedachten hun weerklink vinden door het gehele jaarverslag heen, ook in hoofdstuk I. Als regel worden de daarin opgenomen algemene beschouwingen echter geleverd door de Directeur van de Dienst: planologie „straight from the horse's mouth”. Eerder, nl. in het Jaarverslag 1965, werd in dit kader een belangwekkende beschouwing gegeven over de historische ontwikkeling van de ruimtelijke-ordeningsgedachte in ons land. De stadsvernieuwing vormde het onderwerp van de algemene beschouwingen in het Jaarverslag 1968. Ditmaal wordt het ons allen zozeer rakende onderwerp „woonmilieu” aan de orde gesteld.

Woonmilieu in discussie

Het woonmilieu is in discussie en vaak voert dit tot ernstige kritiek op wat tegenwoordig tot stand wordt gebracht. Behalve deskundigen van velerlei soort hebben ook de geïnteresseerde leken aandeel in het gesprek, maar — zo wordt terecht opgemerkt — wie is eigenlijk leek bij zoiets gewoons als het wonen?

* De heer Pronk, voorheen verbonden aan de Rijksplanologische Dienst, is thans hoofd van de Afdeling Economische Aangelegenheden bij de Hoofddirectie van de Waterstaat.

¹ I. Kleerekoper: *De jaarrekening als communicatiemiddel, in: „Maandblad voor accountancy en bedrijfshuishoudkunde”, Informatie-Communicatienummer; oktober/november 1969.*

² Dat noopte de macro-, sociaal- of algemeen-economisch georiënteerde „*ESB*”-redactie zelfs tot een bedrijfseconomisch speciaal nummer: „*ESB*” van 15 oktober 1969 over Jaarverslaggeving. Zulks is zeer toe te juichen; oplossingen voor tal van vraagstukken vergen in toenemende mate een integrale benadering, zeker tussen de onderscheidene sectoren van de economie dient dan een goede communicatie te bestaan.

³ *Zitting 1969-1970 - 10300; Rijksbegroting voor het dienstjaar 1970, hoofdstuk XI, nr. 8.*

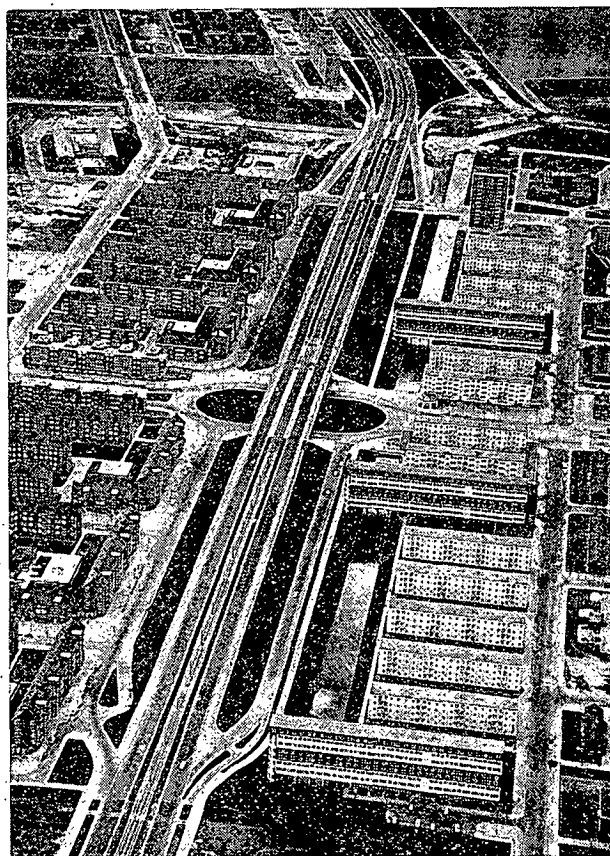
In de kritiek weerspiegelt zich stellig het feit, dat naar mate het kwantitatieve woningtekort wat minder wordt, meer aandacht zich gaat richten op de kwalitatieve aspecten. In het woonmilieu zijn twee componenten te onderscheiden, nl. de afzonderlijke wooneenheid en het geheel, dat meer moet zijn dan de som van de delen maar het tegenwoordig vaak niet is: wijk, stad en agglomeratie. De kritiek op het woonmilieu strekt zich uit over een breed terrein, dat begint bij het tekort aan ruimte en indelingsmogelijkheden naar eigen inzicht van de woning en eindigt bij het tekort aan inspraak in het stedenbouwkundig proces.

De kwaliteit van het woonmilieu in zijn algemeenheid wordt enerzijds bepaald door het scheppend vermogen, door de culturele krachten van de samenleving. In een historisch overzicht wordt als eerste mijlpaal langs de ontwikkelingsweg van de moderne stedenbouw de nu bijna driekwart eeuw geleden door de Engelsman Ebenezer Howard ontwikkelde tuinstadgedachte genoemd. Als laatste de pleidooien, o.a. van Van Eyck, voor een stedenbouw, „die minder eenvormig, utilitair, vanuit de statistiek gedacht is en meer ruimte laat aan de individuele verbeeldingskracht van de ontwerper en aan de persoonlijke levenswijze van de enkeling”. Dit brengt vele stedenbouwkundigen ertoe zich niet — zoals in het verleden vaak het geval was — te zien als de dirigerende kunstenaar die scheidt, maar eerder als een terzake kundige die meedenkt in een team, dat vorm geeft aan het zich voltrekkende stedelijke ontwikkelingsproces.

Hoe moeilijk het is om ten aanzien van het woonmilieu in bredere zin tot verbetering te komen, blijkt wel uit de spijtige constatering in het Jaarverslag, dat een tweetal stedenbouwkundige desiderata geformuleerd in de *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* — nl. gebundelde deconcentratie en milieudifferentiatie — in de wereld van de stedenbouwkundigen nog weinig doorwerking hebben gevonden. Een voorbeeld van communicatiestoornis of van deskundigen met divergerende inzichten, of van beide?

Het milieu is voor het overige niet een zaak van schepingskracht alleen. Het wordt anderzijds ook en in menig opzicht zelfs in zeer sterke mate bepaald door sociaal-economische krachten. Dezelfde krachten welke het gezicht van de moderne consumptiemaatschappij ook in ander opzicht zozeer bepalen. Nu wordt „the warfare and the welfare state”, om met Mrs. Joan Robinson te spreken, ondanks de cijfers welke een stijging van het nationale inkomen aanwijzen, toch met wat moeilijkheden geconfronteerd. Die komen nogal eens naar boven in het vlak van het woonmilieu. Het eerst in de grote steden: „Ultimate madness strikes New York” zo luidt een kop boven een recent persbericht over het woon- en leefmilieu daar⁴. In Nederland kunnen vele — vooral grote — gemeenten door de moeilijke financiële situatie waarin zij verkeren een minder ver vooruitziend grondbeleid voeren dan zij gewoon waren. Het woonmilieu wordt verder beïnvloed door het primaire richten van de bouw op een economische verantwoorde investering in onroerend goed: „Stichtingskosten en rentabiliteit verdringen de aandacht voor woon sfeer en gebruikersprijs” volgens het Jaarverslag.

Meer ruimte in sociaal-economisch opzicht kan echter een belangrijke verbetering van het woonmilieu teweeg brengen. Een verandering in de preferenties van de consumenten lijkt een noodzakelijke voorwaarde daarvoor. Auto's, caravans en zelfs tweede huizen gaan nu vaak voor. Gememoreerd wordt, dat het aandeel van de woondiensten

woonmilieu: meer dan de som der delen? (foto: Aerocarto)

in de consumptieve bestedingen van de gezinshuishoudingen is gedaald van ca. 11,5% in 1938/1939 tot 6,8% thans. Het zal waarschijnlijk niet zo eenvoudig zijn een zodanige verschuiving ongedaan te maken. Weliswaar heeft de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening gezegd: „Ik wil de mensen weer gek maken voor het huis”. Maar evenals voor de Verenigde Staten geldt ook voor Nederland, dat „improving housing and eliminating slums are enormously complex matters, made more difficult by the accumulation of past failures and the existence of contemporary prejudices” en vereisende „a willingness to upset comfortable commercial, union and political practices”⁵.

Bedreigingen van het leefmilieu

Het tweede hoofdstuk van het Jaarverslag van de RPD, over de ruimtelijke ontwikkeling in haar algemeenheid, is ingedeeld in negen paragrafen, te weten:

1. Bevolking,
2. Fysisch milieu,
3. Sociaal-economische ontwikkeling en openbare financiën,
4. Stedelijke gebieden,
5. Landelijke gebieden,
6. Verkeer en vervoer,

⁴ „The Observer”, 16 augustus 1970, blz. 5.

⁵ Robert Lekachman: „The Age of Keynes”. Harmondsworth 1969, blz. 252.

7. Bestuurlijke aspecten,
8. Regionale ontwikkelingen,
9. Internationale aspecten.

Deze zijn verder verdeeld in totaal in ruim 70 afzonderlijke onderwerpen. Zo wordt bijvoorbeeld onder „Bevolking” — behalve aan demografisch cijfermateriaal — ook aandacht geschonken aan „verschuivende opvattingen” ten zien van huwelijk en gezin, kerk en religie, wetenschap en kunst. Bij „Landelijke gebieden” treft men gegevens aan over de visserij en bij „Verkeer en vervoer” over de jongste ontwikkeling met betrekking tot de aanleg van pijpleidingen. Al met al is er maar weinig in de huidige Nederlandse samenleving, dat niet in dit Jaarverslag wordt behandeld, genoemd of althans aangestipt.

Bij een dergelijke benadering is het ontstaan van een zekere onevenwichtigheid welhaast onvermijdelijk. Mogelijk zal het geschrevene ook niet op alle punten de kritiek van „specialisten” op het betrokken gebied kunnen doorstaan. Naar het voorkomt is dat echter niet het belangrijkste. De waarde van dit Jaarverslag spruit primair hieruit voort, dat erin door een aantal „generalisten” een poging wordt gedaan om een beeld te geven van de samenhang tussen de onderscheidene onderwerpen en van de ontwikkeling daarin op een wat langere termijn, dan vaak gebruikelijk is; kortom: er wordt gemikt op de totaliteit. In een tijd waarin het steeds moeilijker lijkt te worden het zicht daarop te behouden is dit streven stellig als positief te waarderen.

De verleiding is groot om ook uit dit tweede hoofdstuk wat meer te citeren en te becommentariëren. Zulks zou evenwel leiden tot het al heel spoedig overschrijden van het bestek van dit artikel. Dit is trouwens bedoeld als een stimulans om het Jaarverslag zelf eens te bestuderen. Ter afsluiting derhalve slechts een enkele kanttekening bij de paragraaf „Sociaal-economische ontwikkeling en openbare financiën”:

„In het verslagjaar werd weer van vele zijden de aandacht gevestigd op de schade die verwaarlozing en roofofbouw aan de natuurlijke omgeving toebrengen, een schade die op het leven van de mens haar weerslag heeft”, zo begint de paragraaf „Physisch milieu”. Het had ook de openingszin kunnen zijn van de paragraaf over de sociaal-economische ontwikkeling, want in economen-jargon vertaald gaat het hier over externe effecten van de hedendaagse productie en consumptie, meer algemeen bekend als de kosten van de economische groei. Het is een onderwerp dat voor de ontwikkeling van het leefmilieu ten goede of ten kwade van grote betekenis is. Een onderwerp ook waarop, kwantitatief-economisch bezien, nog maar weinig greep kon worden verkregen. Wel worden door Walter Isard reeds modellen ontwikkeld ten behoeve van „economic-ecologic analysis”⁶, maar deze zijn nog niet voor operationele doeleinden te gebruiken. Daargelaten nog dat de benodigde statistische gegevens vrijwel geheel ontbreken. Het Centraal Planbureau heeft zich recentelijk wel

begeven op het terrein van de regionale economische analyse. Het moeilijke vraagstuk van de kosten van de economische groei is echter tot dusverre nog niet aangepakt.⁷ Bepaald wel begrijpelijk, maar tevens bijzonder te betreuren. Gelukkig is terzake een initiatief ontplooid door het Centraal Bureau voor de Statistiek⁸, maar vooralsnog zal men zich dienen te baseren op wat in kwalitatieve zin over het onderwerp wordt opgemerkt. Bij beschouwingen over de economische ontwikkeling van ons land kan en mag het echter niet meer terzijde worden gelaten.

Hier dringt zich een vergelijking op met de jaarverslaglegging van ondernemingen. Daar heeft de jaarrekening ten doel een zodanig inzicht te geven, dat een verantwoord oordeel kan worden gevormd omtrent zowel het vermogen als het resultaat van de onderneming⁹. In de gangbare sociaal-economische jaarrekeningen daarentegen worden belangrijke vermogensmutaties niet verwerkt. Zij geven in zekere zin alleen een beeld van de resultaten. Een beeld waar register-accountants waarschijnlijk niet erg tevreden mee zouden kunnen zijn.

Aan het slot van het eerste hoofdstuk van het Jaarverslag van de RPD merkt de Directeur van de Dienst op, dat dit meer het karakter draagt van probleemstelling dan van oplossing. „Soms kan echter de oplossing worden gediend, door in de probleemstelling velen te betrekken”. Het is een invitatie welke de economen niet mogen laten passeren. Niet de economen, die zich met de wetenschappelijke kant van het vak bezighouden: de moeilijke vraagstukken vergen nog veel studie. Ook niet de economen, die politiek-organisatorisch werkzaam zijn: er zal begrip moeten worden gekweekt voor nieuwe denkbeelden. Stellig ook niet de economen, die betrokken zijn bij de leiding van ondernemingen: zij zullen de nieuwe randvoorwaarden welke een grotere zorg voor het milieu voor het ondernemingsbeleid ongetwijfeld betekent, in hun beslissingen moeten verdisconteren. Niet uit idealistische overwegingen. Henry Ford II heeft eens gezegd: „Any successful businessman has to have at least enough common sense to recognize that whatever threatens the country threatens him and his family and his business”¹⁰.

S. E. Pronk

⁶ W. Isard: *Some Notes on the Linkage of Ecologic and Economic Systems*, in: „Regional Science Association Papers”, Vol. XXII, 1969, blz. 85-96.

⁷ „De Nederlandse economie in 1973”; 's-Gravenhage 1970, deel I, blz. 8.

⁸ R. Hueting: *Moet de natuur worden gekwantificeerd?*, in „ESB” van 21 januari 1970.

⁹ G. Timmer: *Het ontwerp van wet op de jaarrekening van ondernemingen*, in: „Maandblad voor accountancy en bedrijfsrekeningkunde”; juni 1968, blz. 300.

¹⁰ *The Executive as Social Activist*, in „Time”, 20 juli 1970, blz. 58.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Wat heet „verruiming”? (II)

Het grafiekje met toelichting van Drs. W. G. H. Garritsen in *ESB* van 16 september jl., betreffende het wetsvoorstel tot verruiming van de belastingaftrek voor de werkende gehuwde vrouw, behoeft bepaald enige aanvulling. Het gaat daarbij zowel om de oude regeling als om de nieuwe.

1. De *oude regeling* was inderdaad: éénderde deel belastingvrij, met een minimum van f. 500 en een maximum van f. 2.000 per jaar; de voor 1970 *geldende regeling* kent echter een minimum van f. 555 en een maximum van f. 2.220, dit als gevolg van een inflatiecorrectie met ingang van 1 januari 1970. De lijn voor de „bestaande regeling” in de grafiek van Drs. Garritsen moet dus hoger liggen.

2. Het wetsontwerp bevat voor 1971 een *overgangsregeling*, volgens welke niet de eerste f. 1.000 (+ 20% van het meerdere tot een maximum van f. 4.000), maar slechts f. 700 belastingvrij is. Aan de grafiek kan dus een lijn voor 1971 worden toegevoegd, die lager ligt dan de lijn voor de „voorgestelde regeling”.

De conclusies (zie grafiek) liggen voor de hand: het wetsvoorstel heeft voor gehuwde vrouwen die rond f. 6.660 verdienen vanaf 1972 een *nadelig effect*¹, de overgangsregeling heeft tot gevolg dat in 1971 alle gehuwde vrouwen met inkomens tussen f. 4.200 en f. 8.300 er op achteruitgaan; degenen die rond de f. 6.660 verdienen natuurlijk het meest.

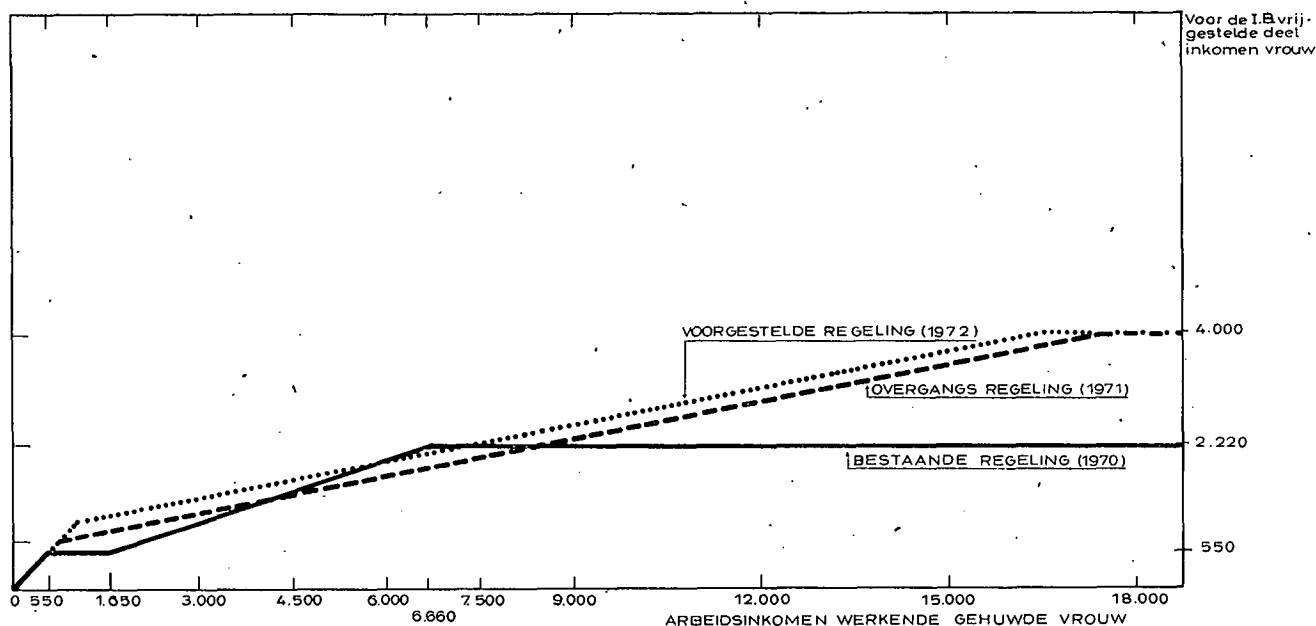
De overgangsregeling treft dus een grote groep, waarschijnlijk zelfs het grootste deel van de werkende gehuwde vrouwen, gezien het veel voorkomende part-time werken.

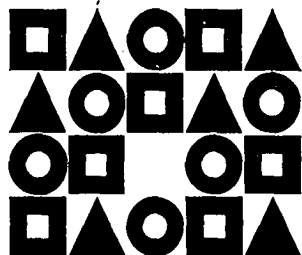
De groep tussen f. 555 en f. 4.200 gaat nog wel vooruit, maar nu wel heel weinig. De voorgestelde regeling betekent dus voor het eerste jaar hoofdzakelijk een *herverdeling* van het bestaande belastingvoordeel, namelijk van vrouwen met inkomens beneden f. 8.300 naar vrouwen die (veel) meer dan dat bedrag verdienen. Ofwel, grosso modo: van full-time werkenden met zeer lage beloning en part-time werkenden met gemiddelde beloning naar full-time werkenden met gemiddeld een part-time werkenden met meer dan gemiddelde beloning. De Memorie van Toelichting op het wetsontwerp zwijgt hierover in alle talen.

De vraag „Wat heet verruiming?” dient dus bepaald te worden gesteld. De vraag kan echter worden toegespitst tot: waarom voorlopig alleen voor één groep verruiming van betekenis, ten koste van een andere? Er zouden overigens nog heel wat meer vragen gesteld kunnen worden naar aanleiding van het ingediende wetsontwerp met betrekking tot de werkende gehuwde vrouw.

Mr. P. J. Zeven

¹ Dit blijkt ook uit de vergelijkende tabel van de „Nota inzake de fiscale positie van de werkende gehuwde vrouw”, op 22 januari 1970 door Staatssecretaris Grapperhaus aan de Tweede Kamer aangeboden (tabel 4, blz. 25).

▲ De bloembollenteelt: bedrijfstak met problemen

Inleiding

*Men moet de bol
de bel aanbinden*

De „image” van Nederland blijkt nog steeds sterk te worden bepaald door Peter Stuyvesant, windmolens, klompen en bloembollen. Die „image” wordt bovendien grondig, doch lang niet altijd even verantwoord geëxploiteerd. Dit is overigens wel het geval met de Keukenhof, de terecht befaamde openluchtexpositie van bloembollen, die een dermate krachtige „must” blijkt te zijn, dat het op hoogtijdagen moeilijk wordt door het bos van bezoekers de bloeiende bollen te ontwaren (aantal bezoekers in april en mei 1970: 720.000).

Mag de Keukenhof dan de opgewekte presentatie zijn van het Nederlandse bloembollenvak, hij betekent tevens een facade waarachter vele problemen schuilgaan. De bloembollenteelt en -handel verkeren in een situatie van grote structurele veranderingen; de gouden dagen van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig zijn voorbij.

Nederland is het belangrijkste bloembollenland ter wereld, met een geregistreerde oppervlakte van rond 12.000 ha, een oppervlakte niet groter dan tweederde deel van de Haarlemmermeer. Gerekend tegen telersprijzen bedraagt de waarde van de landelijke produktie f. 250 mln., terwijl voor een waarde van f. 370 mln. wordt geëxporteerd. Ongeveer 11.000 agrarische ondernemers houden zich, al of niet met hun gezinsleden, met de teelt bezig; voorts vinden naar schatting 3.500 werknemers er een bestaan in. Enkele duizenden personen zijn werkzaam in de sfeer van de export, als exporteur, bollenreiziger of als administratief personeel. Vele anderen tenslotte zijn in toeleveringsbedrijven meer of minder op de bollenteelt en -handel georiënteerd: machinefabrieken, kistenfabricage, veilingen, drukkerijen, reclamebureaus, (semi-)overheidsdiensten, enz.

Bloembollen (en bloemknollen, zoals gladiolen en krokussen) vormen een halfprodukt, dat dient als uitgangspunt voor de produktie van bolbloemen. Voor dit doel gaan „dutch bulbs” de gehele wereld over; slechts ongeveer 20% (concrete cijfers ontbreken) blijft in het binnenland.

Ruim de helft van de produktie is bestemd om in kassen of andere ruimten (vervroegd) in bloei te worden getrokken. De handel die zich hierop richt wordt aangeduid met „broeiershandel”. Het resterende deel van de leverbare produktie wordt in tuinen en plantsoenen opgeplant. Voor een deel richt deze „droogverkoop” zich op particulieren (doosjeshandel). De verhouding broeiershandel/droogverkoop is niet voor elk land gelijk. De export naar de Verenigde Staten bijv. bestaat voor driekwart uit droog-

verkoop, die naar Zweden voor eenzelfde deel uit broeiershandel. Er bestaan overigens geen concrete cijfers inzake deze verhoudingen. Voor Europa als geheel wordt het aandeel van de broeierij op 60% geschat.

Bloembollen vormen een moeilijk produkt. De afnemer — particulier of broeier — verlangt namelijk bollen die zullen bloeien. Door temperatuurbehandeling van de gerooide bollen in klimaatcellen kan men de ontwikkeling van de bloemaanleg in de bol zodanig beïnvloeden dat de bloei op het gewenste tijdstip plaatsheeft. Voor de broeiers is dit van veel belang ten einde de produktie van de bloemen te kunnen programmeren. Temperatuurbehandelingen zijn ook noodzakelijk bij bollen die bestemd zijn om in afwijkende klimaatzones (Zuid-Afrika en Zuid-Amerika) buiten te worden opgeplant. Door minder goede kwaliteit van de bollen, onoordeelkundig transport of ondeskundige behandeling kunnen de bloeieresultaten echter sterk tegenvallen. Dit beïnvloedt uiteraard de verkopen in een volgend seizoen, hoewel de exporteurs lang niet altijd blaam treft. Het zij echter erkend dat, juist door de moeilijk te beoordelen inwendige eigenschappen, bloembollen zich lenen voor minder bonafide handelspraktijken. Het uitgebreide sortiment, bij tulpen bijv. honderden variëteiten, draagt daar het zijne aan bij. Een ander aspect wordt gevormd door het feit dat een groot deel van de handelstransacties in het buitenland plaats heeft op een moment, dat het produkt nog in de grond staat, en over omvang, maten en kwaliteit van de oogst nog niets bekend is.

Hier staat tegenover dat, over het geheel genomen, de teelt hier te lande op een hoog niveau wordt uitgeoefend. Gesteund door de resultaten van wetenschappelijk onderzoek en de voorlichtingsdienst voor de tuinbouw, kan de Nederlandse bollenteler en -handelaar een produkt afleveren dat aan hoge eisen van kwaliteit voldoet.

Produktiegegevens

Alleen de hyacint en de narcis zijn aan zandgrond gebonden; de meeste andere bolgewassen kunnen ook op zavel- of kleigronden worden geteeld. Vandaar dat slechts de helft van het landelijke areaal wordt aangetroffen op de zandgronden achter de duinen van Noord- en Zuid-Holland en Texel. Grote oppervlakten, met name van tulpen, irissen en krokussen in het Deltagebied bevindt zich het merendeel van het gladiolenareaal, terwijl voorts de Wieringermeer, de Noordoostpolder en de provincie Friesland als

* De schrijver van dit artikel is verbonden aan de afdeling Tuinbouw van het Landbouw-Economisch Instituut (LEI).

nieuwe produktiegebieden in betekenis toenemen. Tabel 1 geeft een indruk van de areaalontwikkelingen sinds 1959.

De snelle uitbreiding van de produktie in de periode 1959-1965, vooral bij tulpen en hyacinten, in wat mindere mate bij narcissen, is het gevolg van de geleidelijke versoepeling van de areaalbeperking die bij deze gewassen bestond. Deze heeft in 1964 geleid tot het geheel „vrijkomen” van de teelt van narcissen en in 1966 van de teelt van tulpen. Thans bestaat alleen bij de hyacinten nog een vorm van areaalbeperking. De rentabiliteitsdaling die de uitbreidingen heeft „begeleid” is de voornaamste oorzaak van de stagnatie in de areaalontwikkeling bij deze gewassen ná 1965. De cijfers inzake de gladiolenteelt geven een goed beeld van de grote oppervlakteschommelingen die zich bij dit gewas voordoen, en die zich steeds rond de 2.000 ha afspelen. De groep „overige” omvat vele gewassen, waarvan de iris en de dahlia de belangrijkste zijn. De sprong van 1965 en 1969 komt vooral voor rekening van de iris, waarvan het areaal echter weer terugloopt.

Internationaal gezien verkeert Nederland met de hyacintenteelt in een monopoliepositie. Ook de positie van de tulp is zeer sterk; binnen Europa hebben alleen Engeland en Denemarken een behoorlijke eigen produktie, die echter geheel op de binnenlandse markt is afgestemd. Buiten Europa kent alleen Japan een tulpenteelt van enige omvang, die enigszins concurrerend optreedt op de Amerikaanse markt. Voor het derde hoofdgewas, de narcis, is Engeland de grootste producent (ca. 2.500 ha), met Nederland als goede tweede. Ook ten aanzien van gladiolen en irissen is de Nederlandse positie niet dominerend.

Evenals andere vormen van agrarische produktie, wordt ook de bloembollenteelt hoofdzakelijk op kleine gezinsbedrijven uitgeoefend. Op de zandgronden betreft het in hoofdzaak de op bloembollenteelt gespecialiseerde bedrijven; elders komen mengvormen voor met opengrondtuinbouw, akkerbouw en veehouderij, waarbij zich overigens ook specialisatietendenties aftekenen. Het aantal min of meer gespecialiseerde bedrijven bedraagt ongeveer 4.000, die ca. 70% van de produktie beheersen. Slechts 20% van de bedrijven is groter dan vijf ha; deze hebben echter 40% van het areaal.

Met uitzondering van het Deltagebied, waar de gladiool overheerst, speelt de tulp op bijna alle bloembollenteeltbedrijven een belangrijke, zo niet de voornaamste rol. Van daar dat het wel en wee van de bollenteelt in Nederland in sterke mate door de tulpenteelt wordt bepaald.

Ontwikkeling van de rentabiliteit

De rentabiliteit van het bloembollenbedrijf is gedurende het laatste decennium regelmatig gedaald (zie tabel 2). Daarbij heeft zich een schaarbeweging voorgedaan van stijgende kosten en dalende opbrengsten. Deze laatste vooral als gevolg van de sterk gestegen produktie, die alleen tegen lage prijzen kon worden verkocht. Verscheidene malen is er een krachtig beroep gedaan op de zgn. „surplusfondsen”.

De cijfers van tabel 2 zijn gemiddelden, vastgesteld op basis van een steekproef van 50 à 60 bedrijven. Daarbij is gebleken dat de verschillen tussen de bedrijven onderling groot kunnen zijn. Al met al echter is, met de daling van de rentabiliteit, het aantal verliesgevende bedrijven toegenomen en tot meer dan de helft gestegen. Beëindiging van bedrijven komt dan ook regelmatig voor. Evenals in andere onderdelen van de agrarische sector ligt de situatie het moeïlijkst bij de kleinste bedrijven (zie tabel 3).

Tabel 1.

Areaal bloembollen (in ha)

	Tulp	Hyacint	Narcis	Gladiool	Overig	Totaal
1959	3.504	588	1.151	2.513	1.552	9.308
1965	5.727	851	1.323	1.913	1.652	11.466
1969	5.653	851	1.456	2.190	2.065	12.215

Bron: CBS

Tabel 2.

Rentabiliteit van bloembollenbedrijven (gewogen cijfers), oude bloembollenstreek

	Opbrengsten per f. 100 kosten
Gemiddelde 1955 - 1960	134
1961	127
1962	118
1963	111
1964	106
1965	101
1966	94
1967	109
1968	99
1969	101

Bron: LEI

Tabel 3.

Rentabiliteit en ondernemersinkomen (1968-oude bollenstreek)

Bedrijfs grootte op basis van jaarkosten	Opbrengsten per f. 100 kosten	Gemiddeld ondernemersinkomen
Meer dan f. 70.000	111	f. 31.200
f. 35.000 - f. 70.000	89	f. 12.200
Minder dan f. 35.000	80	f. 7.600

Bron: LEI

De snelle ontwikkeling bij de mechanisatie van de teelt te velde is voor een deel verantwoordelijk voor de grote verschillen tussen grote en kleine bedrijven. Het handwerk, lange tijd in hoog aanzien in de bloembollenteelt, heeft plaats moeten maken voor een steeds meer gemechaniseerde teeltwijze. De kleine bedrijven verkeren daarbij in een ongunstige positie, vooral nu de 4-wielige trekker met aangepaste mechanisatie-set ingang gaat vinden. Belangrijke arbeidsbesparingen kunnen op deze wijze worden bereikt, zoals ook het geval is geweest met de perfectionering van de ziekte- en onkruidbestrijding door chemische middelen.

Een ander facet wordt evenwel gevormd door de opbrengsten. Gebleken is dat op grotere bedrijven de financiële opbrengsten per eenheid van oppervlakte gemiddeld hoger zijn dan op kleinere. Een complex van onderling samenhangende factoren ligt hieraan ten grondslag: betere ondernemers, meer besparingsmogelijkheden, betere aanpassing van de bedrijven aan nieuwe ontwikkelingen, betere sortiment, wellicht ook betere grond.

De ontwikkeling van het ondernemersinkomen op de kleinere bedrijven is zodanig dat hier ontsparingen optreden die uiteindelijk moeten leiden tot bedrijfsbeëindiging. Dit proces is in feite al aan de gang; in vele gevallen betreft het een „uitsterven” van bedrijven waar geen opvolger aanwezig is.

Hoewel er gedurende de laatste jaren herhaaldelijk overproduktie bij tulpen en hyacinten is voorgekomen, is het opmerkelijk dat de rentabiliteitscijfers niet verder zijn gedaald, zoals dat bijv. wel het geval is geweest bij de fruitteelt. De verklaring hiervoor moet worden gezocht bij de zgn. „surplusfondsen”, die voor tulpen, hyacinten en narcissen bestaan. Met behulp van deze fondsen wordt een bodem in de markt gelegd, waardoor een verder afglijden van de prijzen wordt voorkomen.

In feite wordt een eventueel surplus door een beperkt aantal variëteiten veroorzaakt, terwijl iedere teler via heffingen bij de verkoop aan de fondsen heeft bij te dragen. De hoge heffingen (bij lage prijzen) van de laatste jaren hebben de populariteit van de fondsen niet verhoogd, vooral niet bij die telers die weinig of niets tot het surplus bijdragen. Uit deze hoek wordt er dan ook sterk op aangedrongen de fondsen op te heffen. Daarbij wordt o.i. uit het oog verloren dat de inleverings-(minimum) prijzen ook van invloed zijn op het prijsniveau van het „betere” sortiment. Bovendien biedt het opheffen van de fondsen geen enkele garantie voor een verbetering van de rentabiliteit. Dit doel tracht men thans te bereiken door het aanbod beter op de vraag af te stellen, door middel van opkoop van plantgoed (het uitgangsmateriaal om bollen te telen), gefinancierd door het surplusfonds. Hoewel over deze plantgoedinleveringen zeer verschillend wordt gedacht (het betreft hier een uiterst ingewikkelde materie), mag toch wel worden aangenomen dat de areaalvermindering die sinds 1966 met name bij tulpen is opgetreden mede met deze maatregel verband houdt.

De toekomstige produktiestructuur

De bedrijfsstructurele ontwikkelingen in de bollenteelt kunnen worden gedemonstreerd aan de hand van de cijfers inzake de teelt van tulpen (zie tabel 4). Deze cijfers hebben betrekking op alle bedrijven waar tulpenteelt door het CBS werd geregistreerd; er behoren ook bedrijven toe waar deze teelt in kleine oppervlakten werd aangetroffen. Er blijkt uit dat de snelle groei in de jaren 1959-1965 daarna werd gevolgd door een teruggang van het areaal, met uitzondering echter van de „nieuwe gebieden” (Jsselmeerpolders, Deltagebied, Friesland). Deze vallen voorts op doordat in de periode 1965-1969 het aantal bedrijven met tulpenteelt er gelijk bleef, hoewel dit aantal, landelijk gezien, per saldo met 1.900 verminderde. Ook de gemiddelde oppervlakte tulpen per bedrijf is in de nieuwe gebieden het grootst, en is er zowel in absolute als relatieve zin het sterkst toegenomen.

Tabel 4.
Tulpenteelt in Nederland

	Areaalen (ha)			Aantal bedrijven met tulpen a)		Gemiddelde oppervlakte tulpen per bedrijf	
	1959	1965	1969	1965	1969	1965	1969
Zandgronden	1.913	2.545	2.453	4.098	3.499	0,62	0,70
Klei West-Friesland ..	1.213	2.499	2.242	4.580	3.556	0,55	0,63
Nieuwe gebieden ...	235	745	905	980	984	0,76	0,91
Overige	138	126	52	546	257	0,23	0,20
	3.504	5.915	5.652	10.204	8.296	0,58	0,68

a) Cijfers van vóór 1965 niet bekend.
Bron: CBS, LEI

Met de opheffing van de areaalbeperkende maatregelen en de toenemende mechanisatiemogelijkheden heeft zich kennelijk een nieuwe categorie van tulpentelers aangediend, nl. uit de sfeer van het landbouwbedrijf. Het is gebleken dat op dergelijke bedrijven de tulpenteelt met succes kan worden uitgevoerd en daarbij in belangrijke mate kan bijdragen tot verbetering van de bedrijfsresultaten. De produktiekosten liggen er lager dan op vele bedrijven in de oude centra; dit als gevolg van een betere verkaveling (grotere en beter bereikbare percelen, waardoor een mechanisch uitgevoerde teelt wordt vergemakkelijkt) en door het feit dat een deel van de reeds aanwezige bedrijfsuit-

rusting mede dienstbaar kan worden gemaakt aan de tulpenteelt. Remmende factoren worden gevormd door het vereiste vakmanschap, de altijd nog hoge extra investeringen (met name in plantgoed) en de hoge eisen die de arbeidsorganisatie stelt. Bovendien is in gebieden waar geen mogelijkheid tot beregening aanwezig is het oogstrisico groot, zoals het jaar 1970 bijv. duidelijk heeft laten zien. Dit neemt echter niet weg dat de betekenis van het landbouwbedrijf voor de bollenteelt nog wel verder zal toenemen.

Men mag hier echter niet uit concluderen dat de bollenteelt aan de vooravond van een massale migratie staat. Dit geldt allereerst niet voor de zandgebonden teelten zoals hyacint en narcis, doch ook is het onwaarschijnlijk dat de belangrijke tulpenteelt uit de oude productiecentra zal verdwijnen. Een eerste aanwijzing hiervoor is te vinden in de cijfers van tabel 4, die wijzen op een rationalisatie van de teelt in deze gebieden. Deze wordt overigens bemoeilijkt door de doorgaans geringe bedrijfsomvang en de hoge grondprijzen. De kooprijzen van geschikte zandgronden zijn gedurende de laatste jaren, ondanks de minder gunstige rentabiliteit van de bedrijven, op een zeer hoog niveau gebleven (f. 40.000-45.000 per hectare). Op de kleigronden van West-Friesland uit de drang naar bedrijfsvergroting zich in het jaarlijks bijhuren van boerenland, waarbij dan huurprijzen van f. 2.500-f. 3.500 per hectare voorkomen, vele malen hoger dan de officiële pachtprijs. De bedrijven leiden daarmee een „zwerfend bestaan”, doordat men ieder jaar opnieuw over „verse” grond dient te beschikken, gezien de hoge eisen van vruchtwisseling.

Nader onderzoek van het LEI heeft uitgewezen dat vanaf een bruto opbrengstniveau van f. 25.000 per hectare de tulpenteelt in het teeltplan van een traditioneel zandbedrijf kan worden gehandhaafd. Beneden deze grens wordt het voortbestaan van het bedrijf hachelijk, daar een afstoten van de tulpenteelt bezwaarlijk steeds kan worden gecompenseerd met uitbreiding van de hyacinten of narcissen. De areaalen van deze gewassen kunnen slechts in beperkte mate worden uitgebreid zonder tot prijsbederf te geraken. Hetzelfde geldt in feite ook voor overgang op het „duurdere” tulpsortiment. (Relatieve) verlaging van de produktiekosten, om zodoende de marge tussen opbrengsten en kosten te vergroten, biedt het meeste perspectief. Dit vereist evenwel een produktie op grotere schaal; de extra investeringen die zoiets vereist, zijn in vele gevallen prohibitief.

De tendenties die zich momenteel voordoen op het gebied van mechanisatie en teelttechniek doen verwachten dat de produktie per man nog belangrijk kan worden opgevoerd. Op een naar de eisen des tijds gemechaniseerd gespecialiseerd bollenbedrijf bewerkt één man thans ongeveer 1½ ha. Een verschuiving van deze norm naar 2½-3 ha in het huidige decennium kan als een reële mogelijkheid worden gezien. Daar evenwel niet kan worden gerekend op een evenredige vergroting van de afzet van bloembollen, betekent dat niet kan worden ontkomen aan een drastische vermindering van het aantal bedrijven; deze vermindering kan wellicht in de orde van grootte van 40-50% worden gesteld in de eerstkomende tien jaar.

Bolbloemen op bloembollenbedrijven

Naast de wijzigingen in bedrijfsstructuur als gevolg van bedrijfsvergroting en rationalisatie van de teelt, ziet men, onafhankelijk daarvan, als nieuw structurelement op

bloembollenbedrijven de teelt van bolbloemen naar voren komen. Het „trekken” van bolbloemen is jarenlang een aangelegenheid geweest van vooral Rijnsburgse tuinders. Aangezien deze bolbloemen als concurrent werden gezien van de export van bloembollen, werd door middel van heffingen bij export en andere belemmerende maatregelen de omvang van deze teelten beperkt. Nu deze maatregelen als gevolg van EEG-bepalingen zijn opgeheven, heeft dit geresulteerd in een krachtige opleving van de produktie. In de periode 1964-1969 steeg bijv. het aantal in Nederland geveilde tulpenbloemen van 123 tot 265 mln. stuks. Een groot deel van deze toename komt voor rekening van bloembollenbedrijven, die het in bloei trekken van bollen als winteractiviteit hebben opgenomen. Vooral in de oude bollenstreek, met de veilingen Aalsmeer en Rijnsburg in de nabijheid is dit het geval. Er zijn vele zgn. „trekkassen” gebouwd, terwijl er thans belangstelling bestaat voor kleine, verrolbare glazen kassen.

De introductie van de teelt van bolbloemen op bollenbedrijven biedt de mogelijkheid de winteruren productief te maken. In de periode van gunstige rentabiliteit werd de noodzaak tot benutting van de verleturen in de winter minder sterk gevoeld, terwijl er bovendien meer mogelijkheden bestonden tot tijdelijke vermindering van de arbeidsbezetting op de bedrijven.

Thans ziet het er naar uit dat de teelt van bolbloemen een blijvend element zal vormen in de structuur van vele bloembollenteeltbedrijven. Daarbij zijn aanpassingen van de teeltwijze van de bollen en ook van het teeltplan soms noodzakelijk, terwijl de arbeidsorganisatie meer problemen geeft. Het extra inkomen dat men er echter mee verkrijgt, geeft de doorslag. Dit is vooral van belang geweest in de laatste jaren met lage bollenprijzen. Door middel van broeierij kon men nl. bollen, die men anders voor de minimum prijs bij het surplusfonds kon inleveren, tot een betere valorisatie brengen. Ondanks de reeds gesignaleerde verdubbeling van de veilingaanvoeren van tulpenbloemen steeg in dezelfde periode de gemiddelde veilingprijs van f. 117 tot f. 128 per 1.000 stuks.

Het extra inkomen dat een bollenteler door middel van broeierij kan verwerven is in de meeste gevallen betrekkelijk bescheiden. Het wordt in sterke mate bepaald door de bloemenprijzen, doch het ligt veelal niet hoger dan f. 3.000 per seizoen, in vele gevallen zelfs lager. Dit bedrag van f. 3.000 vormt tevens de inkomensverbetering die wordt verkregen wanneer de opbrengst van 1 ha tulpen een prijsverbetering van 1 cent per bol ondergaat. De telers zullen dan ook geneigd zijn bij goede bollenprijzen zo veel mogelijk aan de export te verkopen. Dit heeft dan weer een vermindering van de landelijke produktie van bolbloemen tot gevolg. Naar het zich laat aanzien zal dit in het seizoen 1970-1971 het geval zijn, daar de bollenoogst 1970 in kwantitatief opzicht is tegengevallen en de prijzen, vooral bij tulpen en narcissen, op een veel hoger niveau staan dan vorige jaren.

Het is niet waarschijnlijk dat de teelt van bolbloemen een aanloop betekent naar volledige overschakeling op bloemisterijproduktie. Ervan uitgaande dat de grond in eigendom is, vraagt de stichting van een eenmans bloemisterijbedrijf met 2.000 m² glasoppervlakte een investering van f. 125.000. Dit vormt voor de meeste (kleine) bedrijven een te grote barrière. De vrees van sommige planologen, dat de toch al niet fraaie bloembollenstreek landschappelijk verder zal degenereren door de bouw van grote oppervlakten met glasopstanden, lijkt dan ook niet gerechtvaardigd.

Deelgenoten

De begin dit jaar verschenen publikatie „Deelgenoten in ontwikkeling”, die de vertaling bevatte van het rapport van de commissie-Pearson, heeft een vervolg gekregen. Onder dezelfde titel verscheen een tweede deeltje, nu met de tekst van twee rapporten¹. Als eerste en belangrijkste is daar het eindrapport van de Commissie voor Ontwikkelingsplanning van de Verenigde Naties, de zgn. commissie-Tinbergen, dat voorstellen bevat voor het Tweede Ontwikkelingsdecennium. Dit rapport gaat veel verder in zijn aanbevelingen dan dat van de commissie-Pearson. Het tweede rapport is dat van de commissie-Peterson, uitgebracht aan de regering van het grootste donorland, de Verenigde Staten.

¹ „Deelgenoten in ontwikkeling. Rapport van de commissies Tinbergen en Peterson”, Staatsuitgeverij, Den Haag 1970, 142 blz., f.4,75.

De afzetsituatie

West-Duitsland is onze voornaamste afnemer; rond 50% zowel naar waarde als naar hoeveelheid is op de EEG gericht. Andere belangrijke afnemers zijn de Scandinavische landen (met name Zweden), Noord-Amerika, Engeland en Zwitserland-Oostenrijk (zie tabel 5).

Tabel 5.

Export bloembollen per kalenderjaar (in f. mln.)

	1962	1967	1968	1969
West-Duitsland	76	117	114	117
Frankrijk	21	34	40	38
Italië	8	15	18	21
België-Luxemburg	15	6	7	7
Totaal EEG	110	172	179	183
Verenigde Staten en Canada	45	50	51	55
Engeland en Ierland	52	41	37	34
Scandinavië a)	47	66	64	63
Zwitserland en Oostenrijk ..	9	15	15	16
Overige landen	11	13	15	19
Totaal bloembollen	274	357	361	370

a) Denemarken, Noorwegen, Zweden, Finland.
Bron: Jaarverslagen Produktschap voor Siergewassen.

In de periode 1962-1967 is de waarde van de export nog met in totaal 30% gestegen, nadien is de stijging praktisch te verwaarlozen. Weliswaar zijn de geëxporteerde hoeveelheden nog wel wat toegenomen (onder invloed van grote oogsten), doch daar staat geen evenredige vergroting van de waarde tegenover. Het zal duidelijk zijn dat de slechte rentabiliteit van de produktiebedrijven met deze stagnatie in de groei van de export verband houdt.

Deze situatie is op het eerste gezicht enigszins bevreemdend. Zoals eerder vermeld vormen bloembollen het uitgangsmateriaal voor het verkrijgen van bloemen, en deze zijn vooral in het ons omringende buitenland een consumptieartikel met een semi-luxe karakter. Bij stijgende welvaart neemt de luxe consumptie toe, en gaat — althans in Europa — het verbruik van bloemen hierin mee. Dit blijkt wel uit het feit dat in dezelfde periode 1962-1969 dat de waarde van de bollenexport met 35% toenam, de waarde van de Nederlandse snijbloemenexport, die in hoofdzaak op de Europese markt wordt afgezet, met niet minder dan 227% werd vergroot: van f. 82 mln. tot f. 268 mln. (ondanks deze sterke stijging heeft de Nederlandse export het karakter van aanvulling behouden).

Men stelt wel dat de thans ongebreidelde export van bolbloemen frustrerend werkt op de export van bloembollen. Zonder twijfel is dit juist, vooral als de Nederlandse bolbloemen tegen relatief lage prijzen in het buitenland te koop zijn, zoals de laatste seizoenen het geval is geweest. Men kan bijv. becijferen dat de vergroting van de Nederlandse produktie van tulpenbloemen van de laatste jaren (150 mln. stuks) ongeveer zal overeenkomen met eenderde deel van het aantal tulpenbollen dat voor broeidoeleinden in 1969 naar de EEG-partners werd afgezet. Dit kan de aarzeling die bij verscheidene buitenlandse broeiers (= afnemers van bollen) is ontstaan om opnieuw bollen te kopen wel verklaren.

Volledig is deze verklaring echter geenszins. Ook buiten het EEG-gebied ziet men de afzet van bollen stagneren, waar geen of nauwelijks sprake zal zijn van concurrentie met Nederlandse bolbloemen. Naar het zich laat aanzien is het de concurrentie van het gehele pakket overige snijbloemen dat het gesignaleerde verschijnsel bepaalt. Het bloemen kopend publiek heeft thans namelijk in tegenstelling tot vroeger, in de wintermaanden een keuze uit een veel breder assortiment. Door verbetering van de teelttechniek is het mogelijk geworden een jaar-rond-produktie bij o.a. rozen, chrysanthen, fresia's, gerbera's uit te voeren. Het is veelbetekenend dat de produktie in Nederland van deze gewassen sterker is gestegen (met uitzondering van fresia's) dan van broeitulpen. Bovendien bestaat er een duidelijk streven de produktie te verleggen (althans voor zover teelttechnisch mogelijk en verantwoord) naar de wintermaanden, om te profiteren van de dan betere prijzen. Het is bepaald niet uitgesloten dat de winterteelt van deze bloemen in Europa in kwantum meer is toegenomen dan van bolbloemen (cijfers om dit te staven ontbreken evenwel).

Ondanks het zeer brede assortiment dat in bolbloemen wordt aangeboden, zijn er dus tekenen die wijzen op een zekere verzaaiing bij het bloemen kopend publiek. De oorzaak van dit verschijnsel moet men waarschijnlijk zoeken in de doorgaans wat mindere houdbaarheid van bolbloemen t.o.v. andere snijbloemen. Vandaar dat intensief wordt gezocht naar (chemische) middelen om deze houdbaarheid te vergroten.

De concurrentie met andere snijbloemen zal overigens nog wel sterker worden; bijv. Israël en Zuid-Italië hebben zich aangediend als producenten van kwalitatief goede winterrozen, resp. anjers. Zoals in een vorig artikel in dit blad ¹ is gesteld, kan deze ontwikkeling een gevaar inhouden voor de gehele produktie van bloemisterijartikelen in West-Europa.

Indien het dus juist zou zijn dat de huidige markt voor bolbloemen slechts beperkte groeimogelijkheden heeft, dan bestaat er voor de bollenexport nog het alternatief van de droogverkoop. Sommigen beschouwen het perspectief hiervan als veelbelovend. In de Verenigde Staten bijv., het enige land waarheen de bollenexport, na enige jaren van stagnatie, weer een redelijke groei vertoont, heeft het accent van de handel zich sinds 1945 volkomen verplaatst naar de droogverkoop. Deze bereikt het publiek vooral in garden-centres, supermarkten en grootwinkelbedrijven. Gezien de opmars van dergelijke zaken in West-Europa zou langs deze kanalen een versterkte afzet van bloembollen als droogverkoop mogelijk zijn. Voorwaarden daarbij zijn dan o.a.

¹ Drs. R. Rijneveld: *Snijbloementeel als groeifonds*, in „ESB“ van 15 juli 1970, blz. 681-686.

EL CÍD

Amontillado voor kenners

(Dat zijn Duff Gordon genieters)

Al voor u drinkt genieten van het geurige bouquet van de „Flor del Vino“ waar kenners de Andalusische traditie uit proeven. Al 200 jaar... Salud!

DUFF GORDON

SHERRY

een goede begeleiding van het publiek (vele tuinbezitters blijken volkomen onwetend waar het bollen betreft) en een niet te hoge prijs (de indruk bestaat dat het publiek bollen vaak te duur vindt; er komen in de praktijk grote prijsverschillen voor) en een adequate bewerking van de markt door gerichte reclamecampagnes. Gezien het toenemende aantal tuinbezitters en de neiging bij stijgende welvaart ook meer ten behoeve van de tuin uit te geven, kan dan een vergroting van de afzet van bollen via droogverkoop worden verwacht. Desondanks doet men goed zijn verwachtingen niet al te hoog te stellen; bollen hebben nl. enkele „ingebouwde” nadelen; ze zien er onooglijk uit en kunnen alleen door middel van een kleurrijke verpakking de aandacht trekken. Bovendien vereist de „teelt”, vanaf het planten in het najaar tot en met het rooien van de bollen, de nodige zorg, die alleen een tuinliefhebber weet op te brengen. Ten opzichte van de „bloeklaar” aangeboden tuinplanten verkeren bloembollen duidelijk in een ongunstige positie, ook al omdat de bloeiperiode ook veel korter is. Bollen moeten het vooral hebben van hun image als lentebode, een image overigens dat goed speelbaar lijkt.

Tenslotte dienen ook enkele opmerkingen te worden gemaakt over het exportapparaat als zodanig. Dit vertoont een grote versnippering en de concurrentie tussen de exporteurs is zeer groot (zie tabel 6). Gedurende de laatste jaren is er weinig verandering gekomen in het aantal bollenexporteurs. De oorzaak hiervan ligt voor een belangrijk deel in het feit dat de afzet, speciaal bij de broeiershandel, sterk gespreid is over grote aantallen, overwegend kleine, buitenlandse bedrijven. De diversiteit en de spreiding in de vraag houden de diversiteit van het exportapparaat in stand. Daarbij komt nog dat vele kleine exporteurs tegelijkertijd ook teler zijn. Zij reizen in het voor de teelt slappe winterseizoen een (beperkt) aantal vaste klanten af om orders te boeken. Gezien hun lage „kosten” kunnen deze eenmans exportbedrijven hun activiteiten nog lang volhouden.

Tabel 6.
Bloembollenexporteurs (seizoen 1968-1969)

Omzetklasse (gld.)	Aantal	Aandeel (%) in waarde export
< 50.000	185	0,8
50— 100.000	48	1,0
100— 200.000	94	4,1
200— 300.000	51	3,7
300— 400.000	46	4,8
400— 500.000	28	3,8
500— 700.000	31	5,4
700—1.000.000	46	11,8
1—2 mln.	49	19,8
>2 mln.	45	44,8
	623	100

Bron: Produktschap voor Siergewassen.

Ook onder de grotere exportbedrijven komt combinatie met de teelt van bloembollen veelvuldig voor. Sinds enige jaren kan men echter waarnemen dat de teelt op verscheidene van deze bedrijven wordt beperkt. Gezien ook het seizoenmatige aspect van de bollenexport ziet men bovendien brancheverbreiding optreden, in het kader van het streven bij stijgende kosten tot hogere omzetten per werker te komen. Behalve vaste planten en boomkwekerijgewassen worden ook wel produkten van niet-agrarische herkomst in het pakket opgenomen.

In 1960 is een rapport gepubliceerd (het „Alderson-rapport”), dat een analyse geeft van de toen stagnerende

markt van bloembollen in de Verenigde Staten. De Amerikaanse onderzoekers kwamen daarbij tot de bevinding dat de manier waarop Nederlandse exporteurs hun produkten verhandelen in hoge mate inefficiënt was, gezien de per eenheid aangewende energie en kosten. In de aanbevelingen werd sterk de nadruk gelegd op de noodzaak van onderlinge samenwerking bij het bewerken van de markt.

Hoewel er sindsdien wel enkele verbeteringen tot stand zijn gekomen, o.a. bij het transport, kan toch worden geconcludeerd dat het merendeel van de aanbevelingen thans nog onverkort geldt. Een dergelijk onderzoek verricht op de Europese markt zou zonder twijfel tot overeenkomstige conclusies leiden. Juist in de huidige situatie, nu een accentverschuiving naar de droogverkoop gewenst lijkt, is een gemeenschappelijk optreden van de exporteurs zeer gewenst. Daarbij zou bijv. kunnen worden gedacht aan het vestigen van bureaus in de voornaamste afnemerslanden, van waaruit de verkenning en bewerking van de markt plaatshebben, voorlichting wordt gegeven over het gebruik van bolbloemen en van bollen voor tuinbeplanting. Voorlichting ook aan buitenlandse broeiers in de vorm van „teeltplanten” op basis van bloembollen. Dergelijke activiteiten vinden ook nu wel plaats, doch weinig systematisch en ongecoördineerd. Alleen in de Verenigde Staten bestaat een bureau, dat voor dit land en Canada de reclameactiviteiten bundelt. Hoe bescheiden ook van opzet, het heeft zijn nut toch al bewezen.

Samenvatting

1. Het geheel overziende, kan men bij de teelt van bloembollen een voortgaande drastische sanering van de bedrijfs-groottestructuur verwachten. Deze wordt bevorderd door de verdere mechanisatie van de veld- en schuurwerkzaamheden, en — als gevolg hiervan — een steeds meer akkerbouwmatige teeltwijze.

2. Door de opkomst van het landbouwbedrijf als nieuw bedrijfstype voor de bloembollenteelt, wordt de eenzijdige lokalisatie van de teelt in de gevestigde centra doorbroken. Het is echter niet te verwachten dat zich een migratie op grote schaal zal voordoen.

3. Op bloembollenbedrijven die op niet te grote afstand van de bloemenveilingen zijn gelegen (d.w.z. in de oude centra van bollenteelt) zal de teelt van bolbloemen gedurende de winterperiode een vaste plaats verwerven.

4. Men kan verwachten dat een groter percentage van de nationale produktie aan bloembollen in het binnenland blijft, om als bolbloem (eindprodukt) op de exportmarkt te worden gebracht.

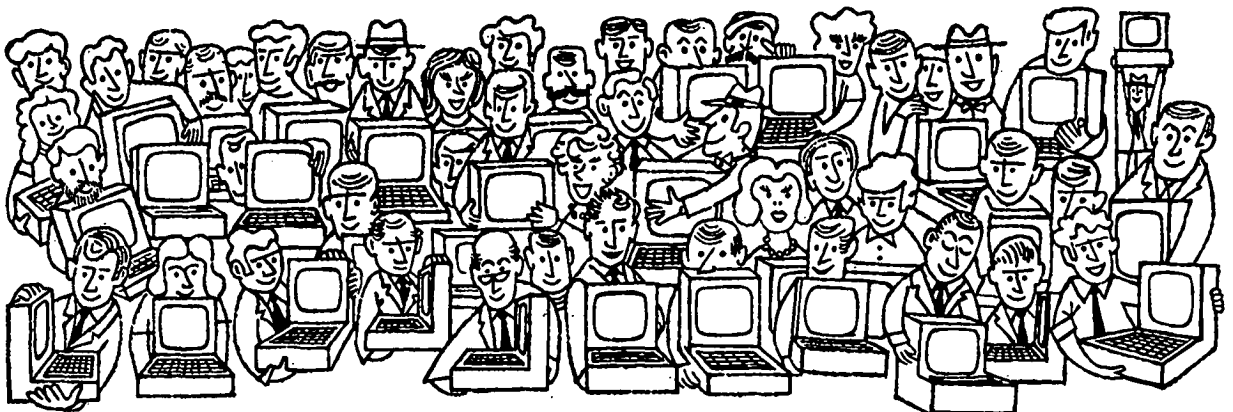
5. De export van bloembollen vertoont momenteel stagnatieverschijnselen. De oorzaak hiervan ligt waarschijnlijk vooral in de toenemende concurrentie met in de winterperiode geproduceerde snijbloemen met een grotere houdbaarheid dan bolbloemen.

6. Een accentverschuiving in de bloembollenexport van broeiershandel naar droogverkoop (naar het voorbeeld van de Verenigde Staten) biedt perspectief op een zekere vergroting van het exportkwantum.

7. Een gemeenschappelijk optreden van de bollenexporteurs ter verkenning, bewerking en voorlichting van de markt voor bloembollen en bolbloemen, is zeer gewenst om de plaats van de bloembollen in het geheel van de siergewassensector te behouden.

W. G. de Haan

**48 mensen van
48 verschillende afdelingen
werken op hetzelfde moment
vanaf hun eigen plaats
met de Siemens 4004/46**

**en tegelijkertijd
doet deze computer
batch-processing:
local én remote**

Nog niet zo lang geleden waren er alleen computers die batch-processing deden. Knap geconstrueerde informatieverwerkende systemen, die de mensen véél werk uit handen namen. Toch was er één probleem: de toegankelijkheid. De doorsnee derde-generatie computer was alleen toegankelijk in het centrale reken-centrum. Iedereen die gebaat was bij een snelle probleemoplossing, die z'n programma's wilde testen of naar informatie zocht, moest veel te lang op z'n beurt wachten. En dan praten we nog niet eens over de problemen van de mensen die op een afstand van de centrale computer zaten en er toch mee wilden werken... Time sharing via terminals verbeterde de zaak al een heel stuk. Méér mensen kregen op hetzelfde moment toegang tot de computer. Helaas bleef de gebruikerskring beperkt; lang niet iedereen kon van de verbetering profiteren. En de kosten waren voor derde-generatie computerbezitters een hinderlijke extra belasting. Hadden ze dáárvoor een computer gekocht?

Het revolutionaire Multiple Access System van Siemens

Computer-pionier Siemens helpt het toegankelijkheidsprobleem radicaal uit de wereld: met de revolutionaire, middelgrote 4004/46. Voor iedereen zonder problemen direct toegankelijk: op elke afstand — op ieder gewenst moment. Daarom draagt de 4004/46 met ere de bijnaam Multiple Access System!

De „46” staat centraal in uw organisatie en reikt iedereen de helpende hand. En plot-seling werkt uw hele onderneming efficiënter.

Kijkt u maar:

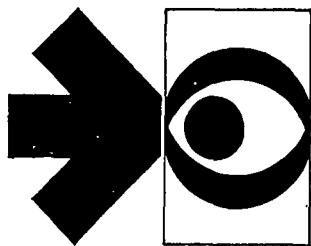
Op hetzelfde moment dat uw medewerkers via een terminal van achter hun eigen schrijftafel problemen oplossen, programma's testen of informatie ontvangen, is de 4004/46 bovendien in staat om grote hoeveelheden werk in lokal batch-processing te verrichten.

En dat in multiprogramming — met 10 programma's tegelijk. En het meest opvallende aspect van de 4004/46 — de volmaakt nieuwe dimensie in de computerwereld: batch-processing op afstand. Terwijl de „46” de terminalgebruikers bedient én bezig is met local batch-processing, stuurt uw meest afgelegen filiaal moeiteloos een uitgebreid informatiebestand naar de centrale computer: via de telefoonlijn. Tegelijkertijd stuurt u een compleet overzicht van uw voorraden naar al uw vestigingen. Ze krijgen het binnen seconden in huis: via de telefoonlijn! Kortom: de Siemens 4004/46 verandert uw rekencentrum in een nimmer falend, altijd toegankelijk informatiecentrum — voor uw hele onderneming! Het nieuwe Siemens Multiple Access System is een revolutionair systeem voor een iets hogere prijs dan van een gewone middelgrote computer — een sprong vooruit in de computerwereld. Doet u méé?

SIEMENS

Postbus 1068, Den Haag,
tel. 070-624041*

* ná 5 oktober 1970
Postbus 5080, Den Haag,
tel. 070-514841

Inflatie, kostprijs en winst

In het *Economisch Kwartaaloverzicht* van de Amsterdam-Rotterdam Bank van september 1970 is een artikel van Dr. L. A. Ankum afgedrukt over „Inflatie en de bedrijfshuishouding”. Het is een knap artikel, strak van opzet en in sobere, wetenschappelijke taal gesteld. Het onderwerp dat erin besproken wordt, t.w. de — indirecte — samenhang tussen kostprijsberekening en winstbepaling enerzijds en de prijsinflatie anderzijds, is door de schrijver diepgaand bestudeerd; het diende hem vorig jaar tot proefschrift¹.

Dr. Ankum behandelt in zijn artikel eerst de historische kostprijs en de nominalistische winstopvatting. Hij betoogt dat zowel bij één bestedingsinflatie als bij een autonome looninflatie een spoedige prijsverhoging veelal een herstel van het monetaire evenwicht zal bewerkstelligen en dat de historische-kostprijscalculatie in dit opzicht een remmende werking heeft. Wat de nominalistische wijze van winstbepaling betreft, bereikt hij de conclusie dat deze een stimulerend effect heeft op de prijsinflatie.

Vervolgens gaat de schrijver in op het substantialisme, waartoe alle stelsels van calculatie en/of winstbepaling behoren die niet op de uitgaafprijs van de produktiemiddelen zijn gebaseerd. Van de substantialistische systemen welke zich richten op de materiële activa, duidt hij er vier summier aan: het ijzeren-voorraadstelsel, het lifo-stelsel, het vervangingskoopstelsel van Polak en Limpergs methode van winstbepaling met behulp van de vervangingswaarde. Van de substantialistische systemen welke zich richten op vermogenscorrectie, noemt hij er (jammer genoeg zonder nadere toelichting) drie: het systeem-Bakker, het systeem-Kooiman en de winstbepaling bij de N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken. De gevolgen van het substantialisme zijn, aldus

Dr. Ankum, tegengesteld aan die van het nominalisme: er kan een matigende invloed op bestedings- en prijsinflatie van uitgaan. Ruimer gesteld: toepassing van het substantialisme vormt een stabiliserende factor in het economische leven.

Tot slot volgt nog een interessante paragraaf waarin Dr. Ankum systematisch nagaat welke argumenten pleiten ten gunste van een substantialistisch fiscaal winstbegrip en welke argumenten pleiten ten gunste van een nominalistisch fiscaal winstbegrip. Na afweging van de verschillende argumenten komt hij dan tot de belangrijke doch niet zo verrassende conclusie, dat invoering van een substantialistisch fiscaal winstbegrip zowel op grond van bedrijfseconomische als op grond van macro-economische overwegingen gewenst is. Vraag: wanneer zal de fiscus dit winstbegrip nu eens gaan hanteren?

China

Voor de derde maal heeft het *Maandblad Oost-West* een China-nummer uitgebracht (no. 10, oktober 1970). Het bevat acht artikelen die resp. handelen over: „China 1970: tussen herstel en experiment” (Prof. Dr. E. Zürcher); „De culturele revolutie” (Dr. Kwee Swan-Liat); „Kunst en ideologie in China” (Dr. H. A. van Oort); „China's economie in ontwikkeling” (Drs. J. G. Waardenburg); „Ontwikkeling van China's militaire macht” (S. Paas); „Rusland en China” (Dr. H. A. van Oort); „De Nixon-regering en de Chinese Volksrepubliek” (Prof. Dr. B. Landheer); „China en de grote mogendheden” (P. Krug).

Bij het artikel over China's economie zullen wij even stilstaan. Drs. Waardenburg schenkt daarin eerst aandacht aan de feitelijke ontwikkeling van de voedselvoorziening, de industriële produktie en de buitenlandse handel van China in de afgelopen jaren. Vervolgens duidt hij enkele elementen aan van de economische strategie, welke daarachter lijkt te (ont)staan. Hierbij maakt hij een nuttig gebruik van een artikel van J. Gray (Glasgow University) in de *Far Eastern Economic Review*, die daarin een aantal populaire opvattingen over het economisch denken van Mao Tse-tung bestreed, nl. dat Mao „bereid zou zijn economische groei op te offeren aan sociale en ideologische doeleinden, dat hij

tegen materiële arbeidsprikkels zou zijn en dat zijn methode uitsluitend op collectieve, massale actie gericht zou zijn”.

De Chinezen geven volgens Drs. Waardenburg in hun economische politiek, bij alle ideologische doorwevenheid, toch ook blijk van een sterk pragmatisme. Dit is, zegt hij, vooral te zien als men de encadrering van de economie in het gehele sociale leven in China voor ogen houdt, alsmede het collectivistische uitgangspunt van de politiek. Hoewel Drs. Waardenburg bij geen benadering kan zeggen in hoeverre de door hem in zijn artikel aangeduide tendenties representatief zijn voor de dagelijkse realiteit waarin de Chinezen leven, zijn er volgens hem aanwijzingen genoeg voor de conclusie dat de Chinese economie in opwaartse beweging is.

Wat Haberler zei

Gottfried Haberler, 70 jaar, geboren in Wenen, sinds de jaren dertig hoogleraar aan de Universiteit van Harvard, is een der „Altväter” van de neo-liberale economie. Hij was onlangs in West-Duitsland en werd bij die gelegenheid geïnterviewd door *Der Volkswirt* (zie no. 38 van 18 september 1970) over monetaire en handelspolitieke kwesties. De belangrijkste uitspraken die hij toen deed, volgen hieronder:

• Over vaste wisselkoersen voor de EEG: het is te vroeg om de wisselkoersen binnen de EEG te bevriezen; vaste wisselkoersen zijn slechts mogelijk wanneer een voldoende harmonisatie van de monetaire, de fiscale en de loonpolitiek van de EEG-landen is bereikt, en zover is het nog lang niet.

• Over Amerikaanse directe investeringen in het buitenland: deze zijn in het belang van iedereen en het beste middel om de „technological gap” op te vullen.

• Over de „derde wereld”: de ontwikkelingslanden zijn meer op buitenlandse handel aangewezen dan de geïndustrialiseerde landen en voeren een veel te protectionistische politiek,

¹ Dr. L. A. Ankum: „Prijsinflatie, kostprijsberekening en winstbepaling. Een analyse van hun onderlinge beïnvloeding”. *Stenferi Kroese, Leiden 1969, 303 blz., f. 32.*

waardoor zij zichzelf benadelen. Van een uitbuiting door de ontwikkelde landen is evenwel geen sprake; eerder is het omgekeerde het geval.

• Over Oost-Westhandel: het verlenen van handelskredieten aan communistische landen, vooral op lange termijn, is een twijfelachtige zaak. Tot dusver waren de Russen formeel zeer goede debiteuren, maar wanneer zij grote kredieten krijgen en de politieke situatie zou veranderen, dan kunnen zij politieke druk uitoefenen. Als antwoord op de vraag of dan juist politieke argumenten niet pleiten voor een versterking van de Oost-Westhandel, zelfs al moet deze met kredieten worden gefinancierd: „Ich sehe nicht ein, warum wir den Kommunismus noch finanziell subventionieren sollen”. Dit antwoord was meteen goed voor een prachtige kop boven het interview.

Een Belgisch jubileum

Het Verbond der Belgische Nijverheid heeft een orgaan dat met een ongebruikelijke frequentie verschijnt, nl. om de tien dagen. Dit orgaan, dat heel prozaïsch *Mededelingen van het VBN* heet, verscheen voor het eerst, zij het toen onder andere naam, in 1895. Het bestaat dus thans vijfenzeventig jaar, zodat een jubileumnummer kon worden verwacht. Dat nummer is er nu; het is gedateerd september 1970 en telt, inclusief advertenties, niet minder dan 384 bladzijden.

Dit speciale nummer, dat „een soort herinneringsalbum” genoemd wordt en waarvoor „een aantal Belgische personaliteiten, behorende tot zeer verschillende kringen en richtingen, zijn uitgenodigd enige frappante of betekenisvolle aspecten van de laatste vijfenzeventig jaar te komen beschrijven”, bevat een ratjetoe van artikelen. Kijk maar naar de titels: „Vijfenzeventig jaar verkoopkunde en reclametechniek” (Robert L. Soyeur); „Twee affiches (Yolande Oostens en Jacques Emmanuel); „Van zeilschip tot stoomschip, van stoomschip tot motorschip: vijfenzeventig jaar zeewezen” (André Van Mieghem); „De kanalen in België” (Julie Laureyssens); „Een halve eeuw historische ervaring inzake burgerluchtvaart” (Jacques Leclercq); „De Belgische automobiël-industrie, die in 1895 ontstond, telt thans in de wereld mee” (Jacques Ickx); „Vijfenzeventig jaar Belgische Spoorwegen” (Lucien

Lataire); „Van vijf naar negenentwintig ministeries” (Els Witte); „Leopold II” (ridder Albert de Selliers de Moranville); „België in cijfers” (Etienne Robert en Marcel Laloire); „Boudewijn, Koning der Belgen” (Léon Terdelt); „De Belgische frank” (Jean-Marie Guilmot); „De syndikale structuur in het hedendaagse België” (Marcel Laloire); „Van James Ensor tot Pol Bury” (Eugénie De Keyser); „De Belgische Pers in 1895 en in 1970” (Irène de Kelper); „Architectuur los van traditie” (Claudine Lemaire).

Geen nummer dus dat een algemeen overzicht geeft van de ontwikkeling van het economische en sociale leven in België gedurende de afgelopen driekwart eeuw. Wel een nummer dat, soms boeiende, (door)kijkjes op bepaalde aspecten van het leven van onze zuiderburen biedt. Voor een middagje plezierige lectuur staat het zeker borg.

d.W.

Mededelingen

Congres „Krachtig tot Tachtig?”

De Vereniging van Economie Studenten aan de Vrije Universiteit (VESVU) organiseert een congres over mens, economie en toekomst, waarvan het motto luidt: „Krachtig tot Tachtig?”.

Het programma van dit congres, dat op 29 en 30 oktober zal plaatsvinden in de Brakke Grond, Nes, Amsterdam, ziet er als volgt uit:

Donderdag 29 oktober

10.00 uur: Drs. H. van Praag: methodologie van het toekomstonderzoek in de sociale wetenschappen.

12.00 uur: Prof. Dr. L. H. Klaassen: ruimtelijke ordening.

14.30 uur: Dr. H. J. Geerlings: planning op middellange termijn.

Vrijdag 30 oktober:

10.00 uur: Prof. Dr. J. Tinbergen: Voorbereiding DD 2, een blik in de keuken.

13.30 uur: Drs. R. Huetting: kwantificering milieuverslechtering

14.30 uur: Forum.

Nadere inlichtingen: VESVU, postbus 7161 (De Boelelaan 1115, kamer 4a, 15 en 17), Amsterdam, tel. (020) 48 46 29.

Ingezonden

Arbeidsmarkt en werkende gehuwde vrouw

Ik heb met grote belangstelling het voortreffelijke en goed gedocumenteerde artikel gelezen van Drs. R. Jurriëns over „Arbeidsmarkt en werkende gehuwde vrouw” in *ESB* van 26 augustus jl.

De heer Jurriëns stelt aan het slot van zijn artikel, dat het sociaal-economische leven in Nederland niet gediend is met de huidige situatie, waarin de werkende vrouw nog een „onontgonnen gebied” is. Hij koppelt hieraan dan ook de aanbeveling, dat nu eindelijk eens bezien moet worden onder welke voorwaarden de vrouw naar haar eigen wensen op een zo goed mogelijke wijze op de juiste plaats in het arbeidsbestel kan worden opgenomen. De schrijver ziet dit terecht als een element van een actief arbeidsmarktbeleid.

Een aantal aanzetten hiertoe zijn te vinden in het huidige arbeidsmarktbeleid. Ik heb de indruk dat dit de heer Jurriëns niet bekend is; hij maakt er althans geen melding van. Daarom kunnen wellicht enige kanttekeningen als aanvulling op zijn betoog dienen.

Het arbeidsmarktbeleid heeft als fundamentele doelstelling de kwantitatieve en kwalitatieve vraag naar en aanbod van arbeid op elkaar af te stemmen. Dit beleid stoelt mede op de overweging dat inschakeling van de gehuwde vrouwen in het arbeidsproces zou kunnen bijdragen tot verlichting van het in vrijwel alle sectoren van ons maatschappelijk bestel heersende tekort aan arbeidskrachten. Deze verlichting zou des te groter kunnen zijn, wanneer deze groep niet alleen in aanmerking zou komen voor opnemings in de typische „vrouwelijke” sectoren, maar ook voor het vervullen van functies die tot dusver geheel of overwegend voor mannen zijn gereserveerd. Tevens vormt een richtsnoer het groeiende streven naar volledige maatschappelijke gelijkstelling van de vrouw. Men zou kunnen spreken

van twee pijlers van het beleid, die elkaars complement vormen.

De factoren, die een intrede of herintrede van de gehuwde vrouwen in het arbeidsproces bemoeilijken, worden reeds in het artikel van de heer Jurriëns aangegeven. Eén van deze factoren vormt de — overigens ook voor de mannen geldende — langere opleidingsperiode dan in het verleden, waardoor de intrede in het arbeidsproces wordt uitgesteld. Tegelijkertijd echter wordt bij de vrouw de uittreding uit het arbeidsproces, conform het traditionele Nederlandse patroon, bespoedigd door de lagere huwelijksleeftijd. Inmiddels kan een zekere kentering worden waargenomen. Deze komt tot uiting in een toenemende geneigdheid de arbeid na het huwelijk voort te zetten, dan wel tijdens het huwelijk te hervatten.

De overheid beschouwt het als een deel van haar verantwoordelijkheid mede te werken aan het scheppen van de voorwaarden, waaronder zulk een — door de gehuwde vrouw zelf gewenste — deelneming aan het arbeidsproces vergemakkelijkt kan worden.

Deze voorwaarden houden voor een deel direct verband met haar gezinsverantwoordelijkheid. Dit betekent dat een aantal voorzieningen getroffen moet worden, waardoor enerzijds haar deelneming aan het arbeidsproces niet onverenigbaar wordt met deze verantwoordelijkheid, anderzijds haar opneming in het arbeidsproces verenigbaar wordt gemaakt met een verantwoorde bedrijfsvoering. In concreto kan gedacht worden aan het reeds door een aanzienlijk aantal bedrijven en instellingen ingevoerde instituut van aangepaste werktijden, en de — in velerlei gevallen door bedrijfsleven en gemeenten gesteunde — oprichting van kinderopvangmogelijkheden.

De essentiële voorwaarde is echter gelegen in het pakket van capaciteiten waarmee de vrouw de arbeidsmarkt betreedt. Dit betekent dat haar een zodanige variëteit van scholings-, resp. om- en herscholingsmogelijkheden wordt geboden, dat zij als volwaardige kracht in het arbeidsproces kan worden opgenomen. Een eenzijdige oriëntatie hierbij op de economische behoeften van de korte termijn zou echter bij vermindering van de behoefte aan de factor arbeid onvermijdelijk tot afstoting van de gehuwde vrouw leiden. Dit zou er op neer komen dat de gehuwde vrouw in feite wordt aangemerkt als een soort arbeidsreserve. De overheid acht dit een onjuist uitgangspunt. Het t.a.v. de vrouw te voeren scholings-

beleid zal verder moeten reiken en haar intensiever dan thans nog het geval is moeten voorbereiden op gekwalificeerde functies. Hiermee zal ook haar permanente aanvaarding en aanvaardbaarheid als arbeidskracht bevorderd worden. Deze benadering sluit in zekere zin aan op de moderne gedachtenstromingen, die uitgaan van een gelijklijk voor man en vrouw geldend recht op volledige werkgelegenheid. Wanneer deze stromingen zouden doorzetten, zou met een scholingsbeleid gericht op het scheppen van een gelijkwaardige uitgangspositie voor de vrouw de basis gelegd worden voor de verwezenlijking van dit recht. Het is duidelijk dat dit proces aanzienlijke tijd zal vergen, wanneer men de huidige achterstand van de meisjes in de deelneming aan het voortgezet onderwijs beziet¹. Er is alleen maar kans van slagen, wanneer de vrouwen bereid zijn deze achterstand in te lopen.

De bovengeschetste beleidslijnen hebben reeds in een aanzienlijk aantal activiteiten van de overheid hun concrete neerslag gevonden. Het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening ontplooit evenzeer ten dienste van meisjes als van jongens een intensieve werkzaamheid op het gebied van beroepenvoorlichting en beroepskeuzeadviesing. Hierdoor wordt mede bijgedragen tot een bewuste beroepskeuze door het meisje. In de sector van de her-, bij- en omscholing staan voor vrouwen dezelfde voorzieningen open als voor mannen. Aldus kunnen in het kader van de zgn. studiekostenregeling allen, die voor hun deelneming aan het arbeidsproces aanvulling van hun specifieke kennis en bekwaamheden behoeven, van de overheid een vergoeding van hun opleidingskosten ontvangen. Hiervoor blijkt bij de vrouwen een toenemende belangstelling te bestaan. Daarnaast kunnen de bedrijven evenzeer voor vrouwen als voor mannen gebruik maken van de trainingstoelagenregeling, op basis waarvan tijdens de opleidingsperiode, van de werknemer de werkgever vergoeding van de onrendabele loonkosten kan ontvangen. Vervolgens zijn de Centra voor Vakopleiding voor Volwassenen gelijkelijk toegankelijk voor mannen en vrouwen. Voor de vrouwen worden de lessen, wanneer zij dit wensen, aangepast. Het Centrum voor Vakopleiding te Rotterdam heeft in het begin van dit jaar een metaalopleiding speciaal voor vrouwen ingevoerd. Tenslotte mag de organisatie van een typecursus door het Gewestelijk Arbeidsbureau in Den Haag niet on-

vermeld blijven. Het scala van opleidingen zal worden uitgebreid. Hierbij zal rekening worden gehouden zowel met de wensen van de vrouwen, als met de bestaande en verwachte behoeften van het bedrijfsleven.

Over bovenstaande voorzieningen verschaft het plaatselijk apparaat van het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening in nauw samenspel met de Centrale Dienst constant een uitgebreide voorlichting. Deze voorlichting vindt plaats op individuele basis, op talloze bijeenkomsten met werkzoekenden, bedrijfsleven en vrouwenorganisaties, en door middel van publikaties en artikelen in de pers.

Ten behoeve van de voorbereiding van het beleid is in augustus 1969 een speciale werkgroep Vrouwenarbeid van de Raad voor de Arbeidsmarkt opgericht. Deze werkgroep heeft tot taak adviezen te ontwerpen inzake de diverse aspecten van inschakeling van de gehuwde vrouw in het arbeidsproces. Hierbij valt uiteraard het accent op de betekenis hiervan voor het arbeidsmarktbeleid. Reeds kon op eigen initiatief een voorlopig advies worden uitgebracht over de fiscale positie van de werkende gehuwde vrouw. Zeer onlangs heeft de Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid om advies verzocht inzake de betekenis van kinderopvangmogelijkheden uit het oogpunt van arbeidsvoorziening.

Tenslotte is de samenwerking tussen overheid (Ministeries van Sociale Zaken en Volksgezondheid, Economische Zaken, Onderwijs en Wetenschappen en Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk), organisaties van werknemers en en werkgevers, en vrouwenorganisaties geïnstitutionaliseerd in de onlangs door de Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid geïnstalleerde Commissie

¹ Ter illustratie enkele cijfers over de deelneming aan voortgezet onderwijs door jongens en meisjes van resp. 15, 16 en 17 jaar in de periode 1968/1969: — in de leeftijdsgroep van 15 jaar genoot 9% van de jongens, 27% van de meisjes geen enkele vorm van voortgezet onderwijs;

— in de leeftijdsgroep van 16 jaar was dit cijfer 19% voor de jongens, 44 voor de meisjes;

— in de leeftijdsgroep van 17 jaar 30% van de jongens, en 59% van de meisjes. Voor wat betreft de drie leeftijdsgroepen tezamen, volgden in deze periode 65.000 van de 340.000 jongens tegen 143.000 van de 324.000 meisjes geen enkele vorm van onderwijs.

voor de Arbeidspositie van Vrouwen en Meisjes. Deze Commissie is in het bijzonder belast met bestudering van en advisering over de arbeidspositie van de vrouw en haar emancipatie in ruime zin.

Men mag zeker concluderen dat de overheid in samenwerking met het bedrijfsleven reeds in de huidige fase een aanzienlijke activiteit ontplooit in het vlak van opleiding, voorlichting, begeleiding en studie. De door Drs. Jurriëns aangehaalde aanbevelingen van de OESO vormen hierbij een handvat. Uiteraard beschouwt de Nederlandse overheid het niet als haar taak te treden in de persoonlijke levenssfeer. Het initiatief en de beslissing om aan het arbeidsproces deel te nemen en zich hierop voor te bereiden blijft in deze visie aan de betrokkenen zelf voorbehouden.

Drs. J. M. Appel
Consulente voor de Arbeidsvoorziening van Vrouwen,
Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening,
Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid

Naschrift

Niet ontkend wordt dat de overheid activiteiten ontplooit op het gebied van opleiding, voorlichting, begeleiding en studie. Of deze activiteiten gekenschetst kunnen worden als „aanzienlijk” waag ik sterk te betwijfelen. Cijfers kunnen hier een belangrijke bijdrage leveren bij het formuleren van een definitief antwoord. Vragen komen hierbij aan de orde als: Welke en hoeveel vrouwen worden opgeleid? Wie worden voorgelicht en hoeveel? Welke en hoeveel vrouwen worden begeleid? Hoeveel crèches zijn er in Nederland, en hoeveel bedrijven zijn overgegaan tot de instelling van part-time banen? En hoeveel vrouwen zijn er werkzaam in part-time banen? Ik laat dan het feit of „de organisatie van een type-cursus door het Gewestelijk Arbeidsbureau in Den Haag” al dan niet onvermeld mag blijven, buiten beschouwing.

Drs. R. Jurriëns

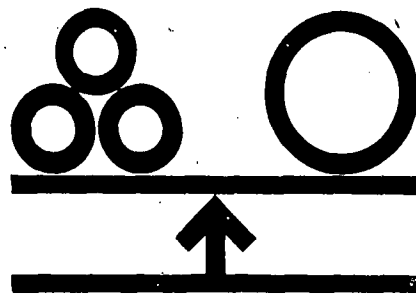
Loonpolitiek

In *ESB* van 7 oktober geeft de heer B. Peper, in een artikel „De grenzen van de goevernementeel beheersing”, een samenvatting van een stuk dat ik voor het *Hollands Maandblad* schreef over de ondergang van de loonpolitiek. Die samenvatting is kort en verwaarloost dus allerlei nuances die ik ongaarne verwaarloosd zie, maar daar is weinig aan te doen. Erger is dat op enkele punten een verkeerd beeld wordt gegeven van mijn ideeën.

Zo zegt de heer Peper (mij parafaserend): „De eenzijdige bemoeienis van de regering met de lonen heeft haar optreden niet geloofwaardiger gemaakt”. Ik kan dat niet gezegd hebben, want „geloofwaardig” is een woord dat ik vermijd sinds het m.i. misbruikt werd door D'66, Van Zuthem en vele anderen, terwijl ik voorts geloof dat de bemoeienis met de lonen niet eenzijdig was. Integendeel, wij hadden een beleid ten aanzien van de huren en de winstmarges, maar zo'n beleid moet wel falen als de looninflatie onophoudelijk doorgaat. Het een brokkelt dan af met het ander; „eenzijdige bemoeienis” komt in mijn artikel niet voor.

Erger is, dat de heer Peper een averechtse indruk wekt als het gaat over de krachten van de markt. Ik beweer in mijn artikel, dat de overheid wel degelijk een aanzienlijke vrijheid heeft om de lonen te beïnvloeden, en staaf deze mening met de verwijzing naar enig statistisch onderzoek, door Huppes en mij verricht, waaruit blijkt dat er in Nederland over het algemeen geen verband bestaat tussen loonstijging en werkloosheidspercentage. De heer Peper vat mijn opinie samen door de zin: „Er zijn maar beperkte mogelijkheden om met de loonpolitiek af te wijken van de vraag/aanbod-situatie op de arbeidsmarkt”. Dit is dus het tegendeel van hetgeen ik wilde zeggen, al geef ik toe dat er enkele jaren zijn geweest (begin van de jaren zestig) waarin een zeer restrictief beleid gepaard gaande met een zeer gespannen arbeidsmarkt tot een explosie heeft geleid. Ik spreek van randvoorwaarden; zij liggen onder gunstige omstandigheden vrij ver uiteen.

Prof. Dr. J. Pen

Geld- en kapitaalmarkt

De Nederlandsche Bank en haar normbesef

In zijn artikel in *De Economist* twijfelt Den Dunnen¹ aan de geldigheid van de bekende 30%-norm voor de omvang van de goud- en deviezenvoorraad². Deze norm houdt in dat de goud- en deviezenvoorraad in beginsel een omvang moet hebben welke gelijk is aan het ongebonden deel van de liquiditeitsmassa; sinds 1956 is als zodanig steeds beschouwd het bedrag waarmee de feitelijke liquiditeitsmassa een bedrag gelijk aan 30% van het nationale inkomen overtreft. Den Dunnen vermeldt dat hernieuwd onderzoek naar de geldigheid van deze norm plaatsvindt. In welke richting in dezen door de Nederlandsche Bank (DNB) wordt gedacht is mij onbekend. Het lijkt mij echter dat het idee moet worden losgelaten, dat

¹ Drs. E. den Dunnen: *Het monetaire beleid in Nederland*, in „*De Economist*”, mei/juni 1970, blz. 265, voetnoot 39.

² Vgl. de vijfde stelling bij mijn proefschrift „*Het liquiditeitsbezit van gezinshuishoudingen in Nederland*”, Kluwer, 1969: „Sinds 1956 veronderstelt de Nederlandsche Bank op grond van na-oorlogse ervaringen dat van de liquiditeitsmassa door technische factoren een bedrag gelijk aan ten minste 30% van het nationale inkomen in het lopende verkeer voor transactiedoeleinden is gebonden. Gezien de trendmatige daling in de liquiditeitsquote gedurende het laatste decennium, welke daling volgens de Bank ten dele moet worden toegeschreven aan wijzigingen in de betalingsgewoonten en -technieken, verdient het aanbeveling deze 30% te herzien”.

een norm voor de omvang van de goud- en deviezenvoorraad kan worden gevonden in de hoeveelheid ongebonden liquiditeiten. Hoe theoretisch juist het idee op zich zelf ook is, een voor de praktijk bruikbare norm kan er niet aan worden ontleend. Het is namelijk onmogelijk een schatting te maken van de gebonden liquiditeitsmassa, dat wil zeggen van de hoeveelheid liquiditeiten welke op grond van technische factoren (betalingsgewoonten en betalingstechnieken) minimaal in het lopende verkeer voor transactiedoeleinden is gebonden. Daarmee komt ook een schatting van de ongebonden liquiditeitsmassa — berekend als een aftreksommetje — volledig in de lucht te hangen.

Het hele idee van de huidige norm voor de omvang van de goud- en deviezenvoorraad is terug te voeren op het door Keynes populair gemaakte onderscheid tussen transactiekassen en „idle balances”. Deze laatste kassen worden niet daadwerkelijk aangewend, doch aangehouden op grond van een voorzorgs- en speculatiemotief. Het onderscheid tussen beide kassen loopt parallel aan het onderscheid dat DNB maakt tussen gebonden en ongebonden liquiditeitsmassa, oftewel het verschil tussen actieve en inactieve kasvoorraden. In het bestaan van deze inactieve kassen schuilt een potentieel gevaar. Het zijn in feite braakliggende gelden, die kunnen worden geactiveerd ten behoeve van additionele bestedingen. Dit is allerminst bezwaarlijk en zelfs wel wenselijk zolang er nog ongebruikte binnenlandse productiecapaciteit aanwezig is. Het is echter wel bezwaarlijk indien dit laatste niet het geval is. Dan zullen geactiveerde gelden voor het overgrote deel worden aangewend voor aankopen in het buitenland. Dit betekent zonder meer een aanslag op de nationale goud- en deviezenvoorraad, nog afgezien van het feit dat ook het binnenlandse prijspeil zal worden opgedreven met nadelige effecten op de export en dus ook weer voor de deviezenvoorraad.

Het is dan ook een logische gedachte de omvang van de goud- en deviezenvoorraad in beginsel af te stemmen op de maximaal mogelijke activering van inactieve gelden, waardoor men vrij safe zit zolang er geen nieuwe liquiditeiten door de geldscheppende instellingen worden gecreëerd. Deze laatste beperking is zeer belangrijk, omdat dan het door DNB veronderstelde quotemechanisme zijn heilzame werking kan doen

gelden. DNB stelt zich de werking van het quotemechanisme ongeveer als volgt voor. Door de afvloeiing van liquiditeiten naar het buitenland en door de stijging van het nominale nationale inkomen door de prijsstijging, verkraapt de liquiditeitsquote. Indien dit niet tevens gepaard gaat met een blijvende verlaging van de liquiditeitspreferentie — dat is grofweg de gewenste verhouding tussen de aan te houden hoeveelheid liquiditeiten en het nationale inkomen — zal het publiek op een zeker moment weer streven naar herstel van de liquiditeitsquote op het oude niveau. Dat zal dan geschieden — aldus de visie van DNB — via een vrijwillige beperking van de bestedingen. De deviezenafvloeiing komt daardoor tot staan en een zeker herstel zal volgen.

Het behoort nu tot de normale functie van de goud- en deviezenvoorraad om de gevolgen op te vangen van gematigde, omkeerbare fluctuaties in de liquiditeitspreferentie wat betreft de gevolgen voor de betalingsbalans. Veel moeilijker ligt de situatie

Deze rubriek wordt verzorgd door medewerkers van het Economisch Bureau van de AMRO-Bank te Amsterdam.

indien er grote hoeveelheden inactieve kassen aanwezig zijn en er een vrij plotselinge blijvende verlaging van de liquiditeitspreferentie optreedt. Dat zal de monetaire reserves aantasten zonder dat na verloop van tijd door de werking van het quotemechanisme een tegengesteld proces optreedt met enig herstel van de monetaire reserves. Maar ook een dergelijke gebeurtenis moet de nationale goud- en deviezenvoorraad in principe kunnen opvangen, omdat een nationaal faillissement voor een land als Nederland onaanvaardbaar is.

De kunst is dus — in het licht van bovenbeschreven visie van DNB — een zo goed mogelijke schatting te maken van de hoeveelheid inactieve liquiditeiten in de volkshuishouding. Blijken deze laatste groter te zijn dan de monetaire reserves dan kan men twee wegen bewandelen. Of men vergroot de monetaire reserves, of men werkt een gedeelte van de inactieve liquiditeiten weg. Men kan beide methoden natuurlijk ook combineren. De grote moeilijkheid is echter dat het onmogelijk is de ongebonden liquiditeitsmassa exact te schatten. Men kan deze massa alleen zeer globaal trachten te benaderen met be-

hulp van de volgende vuistregel. Voor een reeks van jaren wordt de omloopsnelheid van geld berekend door de nationale inkomens te delen door de geldhoeveelheid. Voor het jaar met de hoogst waargenomen omloopsnelheid — of wat hetzelfde is: met de laagst waargenomen geldquote, d.w.z. het quotiënt van de som van chartaal geld en giraal geld en het nationale inkomen — wordt aangenomen dat er geen inactieve kassen aanwezig zijn. De actieve kassen voor de andere jaren worden geschat door de nationale inkomens te delen door deze maximaal waargenomen omloopsnelheid. De aldus berekende actieve kassen worden in mindering gebracht op de totale geldhoeveelheid, waardoor voor elk jaar de geschatte inactieve kassen resulteren.

Deze methode vind ik zeer onbevredigend. Ten eerste is het volledig arbitrair om aan te nemen dat in het jaar met de laagst waargenomen geldquote er geen inactieve kassen bestaan. Ten tweede wordt een inkomenselasticiteit van de vraag naar transactiegelden van één ingesmeekeld. Dit moge misschien waar zijn voor de zeer korte termijn, op langere termijn is het echter de vraag of deze elasticiteit niet kleiner dan één is door het optreden van „economies of scale”. Hoewel de norm in een bepaalde gedaante een zekere bruikbaarheid zou kunnen hebben op de zeer korte termijn, bij het hanteren van de norm in onveranderde vorm gedurende maar liefst 14 jaar verliest zij elke realiteitswaarde. Dat had DNB zich kunnen realiseren. Per slot van rekening had de Bank in 1956 — toen de norm in zijn huidige gedaante werd ingevoerd — toch wel enige ervaring opgedaan met het vastprikken van een hoeveelheid liquiditeiten, die in het lopende verkeer voor transactiedoeleinden gebonden kon worden geacht te zijn.

Het idee van actieve en inactieve kasvoorraden in de volkshuishouding treft men reeds aan in de jaarverslagen van DNB van de periode direct na de oorlog. Zo werd in het verslag 1950 gesproken over de geringe ruimte welke nog aanwezig zou zijn in de geldquote³. Maar gedurende de Korea-hausse van de jaren 1951 en 1952 daalde de geldquote niet onaanzienlijk; klaarblijkelijk was er toch nog wel enige (inflatoire) spelruimte.

³ Jaarverslag DNB 1950, blz. 75.

Niet vergeten moet worden dat „een minimale transactiebehoefte” een rekbaar begrip is. Als de nood aan de man is, vindt met name het bedrijfsleven altijd wel methoden om nog wat verder te bezuinigen op de noodzakelijke kasvoorraden. Deze speelruimte zal weliswaar op de heel korte termijn beperkt zijn, maar niettemin betekent dit dat de technisch noodzakelijke transactiebehoefte geen constante is, doch ook op de iets langere dan zeer korte termijn een variabele. Zodat ook op de korte termijn de inkomenselasticiteit van de vraag naar transactiegelden niet gelijk aan één behoeft te zijn.

Dit houdt een zeker gevaar in. Indien het bedrijfsleven als reactie op een verkrappende liquiditeitsquote methoden zoekt en vindt om tijdelijk te bezuinigen op de noodzakelijke kasvoorraden, zou zij wel eens heel snel aan deze methode kunnen wennen. Maar dit zou het proces, waarbij het bedrijfsleven na enige tijd zijn bestedingen beperkt om een gedaalde liquiditeitsquote weer op het oude niveau te brengen, illusoir kunnen maken. Het is echter dit quotemechanisme waarop het effect van de monetair politiek in de zienswijze van DNB berust. M.a.w.: één streven naar liquiditeitsverkrapping om via het quotemechanisme de bestedingen af te remmen zou wel eens veel minder effectief kunnen zijn dan wel wordt aangenomen. Initieel zou op de heel korte termijn enige beperking van de bestedingen kunnen resulteren, maar het is bepaald ondenkbaar dat dit na korte termijn weer groten-deels ongedaan wordt gemaakt door een daling in de liquiditeitspreferentie door het toepassen van kasvoor-raadbeparende technieken; daaronder begrepen het gaan aanhouden van liquiditeiten op grond van een voorzorgs- en speculatiemotief in andere liquiditeitsvormen dan die welke door DNB in haar definitie van liquiditeitenmassa zijn opgenomen.

Interessant zijn in dit kader de huidige ervaringen in Ierland. Door de bankstaking die daar al een maand of zes duurt is in feite de girale geldhoeveelheid geblokkeerd. Maar toch blijft het geldverkeer draaien. Het wegvallen van de girale geldhoeveelheid is opgevangen door een verdrievoudiging van de omloopsnelheid van chartaal geld (munten en bankbiljetten), door het ontstaan van allerlei clearingssteempjes en door een systeem van onderlinge kredietverlening. Dit laatste berust op het

vertrouwen dat de kredietnemer beschikt over een giraal tegoed dat te zijner tijd gedeblokkeerd zal worden.

Dit alles neemt niet weg, dat een lang volgehouden, zeer forse krapgeldpolitiek wel degelijk zeer effectieve gevolgen zal hebben voor de bestedingen. Maar het gevaar van een dergelijke politiek is dat dan het effect op een gegeven moment niet meer werkt via het soepele en elegante quotemechanisme, doch via de botte bijl van de liquiditeitscrisis. Een liquiditeitscrisis kan men zich in dit verband voorstellen als het gevolg van een plotselinge, sterke stijging van de liquiditeitspreferentie, welke weer het gevolg is van een algeheel wantrouwen in de nabije toekomst wel over voldoende liquiditeiten te kunnen beschikken. Dit leidt tot een geforceerde inkrimping van de bestedingen en produktie en tot werkloosheid op grote schaal. Op dat moment is het streven naar verkrapping van de liquiditeitsquote duidelijk te ver gegaan. En dat lijkt mij niet de bedoeling.

Wil DNB de werking van het quotemechanisme hanteren bij haar monetaire politiek, dan zal zij moeten aantonen dat de korte-termijnvraagfunctie naar liquiditeiten bijzonder stabiel is met een beperkt aantal verklarende variabelen; strikt genomen met alleen het nationale inkomen als verklarende variabele. Dit impliceert tevens dat er geen andere financiële titels bestaan die dusdanig nauwe substituten zijn, dat zij met name de liquiditeitsfunctie van de huidige liquiditeitenmassa kunnen overnemen.

In 1954 geeft DNB voor het eerst een concrete inhoud aan het begrip gebonden geldmassa⁴. Op grond van ervaringen tijdens de Korea-hausse acht DNB — rekening houdend met een zekere veiligheidsmarge — een hoeveelheid geld overeenkomend met 30% van het nationale inkomen gebonden in het economisch verkeer op grond van transactiedoeleinden. Hoe arbitrair een dergelijke keuze is, blijkt wel uit het feit dat in 1956 de geldquote reeds was gedaald tot 30,2%. Zij was daarmee 1½% lager dan op grond van ervaringen tijdens de Korea-hausse voor mogelijk werd gehouden. Toen werd de norm veranderd: niet langer werd 30% -geldquote gebonden geacht, maar 30% liquiditeitsquote, d.w.z. een bedrag aan primaire en secundaire liquiditeiten overeenkomend met 30% van het nationale inkomen. In plaats van het

hierbij te laten, bracht DNB nog een verfijning aan. Zij stelde namelijk — weliswaar alleen om de gedachte te bepalen — dat deze 30% zou zijn samengesteld uit 25% geldquote en 5% secundaire liquiditeitsquote⁵. Daarbij was relevant het houderschap van de sector gezinnen en bedrijven.

Toen gebeurden er twee dingen. De eerste is dat de geldquote ging dalen, in 1964 een niveau van 25% bereikte en er vervolgens onder bleef. Of DNB was haar opmerking in het verslag 1956 vergeten, of zij had andere redenen om niet te reageren, maar in ieder geval gaf het feitelijke verloop van de geldquote DNB geen aanleiding haar norm voor de gebonden geldmassa te herzien. De tweede gebeurtenis is dat de liquiditeitsquote vanaf 1958 ging dalen en bleef dalen tot 1967. DNB nam dat waar en zij schreef in de diverse jaarverslagen uit die tijd dat dit een trendmatige daling was, welke mede moest worden toegeschreven aan veranderingen in de betalingsgewoonten en -technieken. Daaruit zou men toch wel geneigd zijn te concluderen dat dan ook de technisch noodzakelijke minimale liquiditeitsquote zou zijn gedaald. Maar in de jaarverslagen uit die zelfde periode schreef DNB op andere plaatsen telkens een zinnetje waaruit bleek, dat de omvang van de goud- en deviezenvoorraad al dan niet bevredigend was. En dat dan getoetst aan de norm waarbij een bedrag aan liquiditeiten overeenkomend met 30% van het nationale inkomen gebonden werd geacht door betalingsgewoonten en -technieken. Deze twee uitspraken zijn wel heel moeilijk met elkaar in overeenstemming te brengen⁶.

Het voorgaande diende ter illustratie van de gevaren welke verbonden zijn aan het vrij willekeurig kiezen van een scheidslijn tussen gebonden en ongebonden liquiditeitenmassa. Zoals reeds gezegd kan men deze scheidslijn niet met econometrische technie-

⁴ Jaarverslag DNB 1954, blz. 55.

⁵ Jaarverslag DNB 1956, blz. 59-60.

⁶ Vgl. de uitspraken in bijv. de jaarverslagen 1963 (blz. 87 en 101), 1964 (blz. 77 en 86), 1965 (blz. 81 en 90). Ook in 1966 (blz. 86) en 1967 (blz. 85) wordt niet de conclusie getrokken, dat de 30%-norm herziening behoefde op grond van eerder gedane uitspraken ten aanzien van een grotere efficiency in het betalingsverkeer.

ken schatten. Zou men er ooit wél in slagen, dan zou wel eens kunnen blijken dat deze scheidslijn allesbehalve mooi constant is doch fluctueert, m.a.w. een stochastisch karakter heeft.

Toch laat het idee van de gebonden en ongebonden liquiditeitenmassa DNB maar niet los en ik geef toe dat het uit theoretisch opzicht een fraaie conceptie is, alleen is het erg moeilijk er een operationele inhoud aan te geven. In het jaarverslag 1968 wordt expliciet gesteld: „Hantering van het instrument van de monetaire politiek — in de zin van het toepassen van kwantitatieve kredietrestricties — houdt in dat de feitelijke liquiditeitsquote dichter bij de minimaal noodzakelijke liquiditeitsquote wordt gebracht”⁷. De grote vraag voor mij is echter waar die „minimaal noodzakelijke liquiditeitsquote” dan wel gelegen is. In de dalende liquiditeitsquote gedurende de periode 1958-1967 is men maar al te gauw geneigd de invloed van verbeteringen van betalingsgewoonten en -technieken te zien. Maar laten wij reëel zijn: dit is niet meer dan een veronderstelling. Wij hebben er gewoon geen idee van waar de minimaal noodzakelijke liquiditeitsquote zich bevindt, of zij überhaupt wel gedaald is in de bewuste periode 1958-1967 en of deze daling groter of kleiner is dan de daling van de feitelijke liquiditeitsquote, waardoor de ongebonden massa in die tijd groter of kleiner is geworden. Maar op het inflatoire potentieel van de ongebonden liquiditeitenmassa is in feite het gehele monetaire beleid gebaseerd.

Dr. C. K. F. Nieuwenburg

⁷ Jaarverslag DNB 1968, blz. 21.

Technologie

De Nederlandse economie in 1973
(III) *

In de derde en laatste aflevering van deze rubriek, gewijd aan de CPB-publikatie *De Nederlandse economie in 1973*, zullen wij in het kort

ingaan op de in *ESB* van 16 september jl. tabelsgewijze weergegeven determinanten van de groei van de arbeidsproductiviteit. Ten slotte zullen wij nagaan wat er in deel II van de CPB-publikatie voor de onderscheidene bedrijfstakken vermeld staat over research en ontwikkeling.

Determinanten groei arbeidsproductiviteit

Duidelijk is gesteld, dat de raming van de determinanten van de groei van de arbeidsproductiviteit een stilering vormt van een vrij gecompliceerd samenstel van factoren. Een in dit verband aanvechtbaar punt wordt gevormd door o.m. het feit, dat bij de berekeningen uitgegaan is van de hypothese dat het verband tussen produktie en produktiefactoren kan worden weergegeven door een zgn. Cobb-Douglas produktiefunctie.

In de loop van de tijd is er in de economische literatuur een aantal bezwaren aangevoerd tegen het hanteren van de Cobb-Douglas produktiefunctie. Eén van de bezwaren is, dat toepassing van de Cobb-Douglas produktiefunctie tot gevolg kan hebben, dat in het bijzonder de factor technische vooruitgang, als zijnde een residu naast de factoren kapitaal en arbeid, relatief te hoog wordt aangeslagen, en dat met name de rol van de investeringen te laag wordt gewaardeerd¹. Een ander facet zou zijn dat de „technische vooruitgang” niet gezien moet worden als een „afgeleide” grootheid, maar als een „zelfstandige”. De meningen hierover zijn, mede gezien de onderlinge, wederkerige beïnvloeding van de onderhavige factoren, verdeeld. Bovendien is er een ontwikkeling waarneembaar die tendeert het begrip technische vooruitgang nog verder te ontleden, en daarnaast nieuwe factoren te introduceren binnen de produktiefunctie, zoals „technical innovations, the quality of labour and managerial skill, economies of scale and external economics, structural changes in production and the degree of capacity utilization”². Tot zover deze theoretische bezwaren.

In de CPB-publikatie wordt gesteld (blz. 130) dat in de door de opstellers gekozen context de groei van de arbeidsproductiviteit in hoofdzaak blijkt te worden bepaald door een drietal factoren. In de eerste plaats door de zgn. schaalvergroting. In de tweede plaats zou de arbeidsproductiviteit variëren al naar gelang er zich

wijzigingen voordoen in de kapitaalintensiteit, dit als gevolg van een veranderde verhouding tussen de loonen en kapitaalkosten. Als derde wordt gewezen op de „technische vooruitgang”. Eveneens wordt geattendeerd op de mogelijke invloed van de arbeidstijdverkorting en van de wisselingen in de bezettingsgraad. Een en ander heeft men onderzocht voor de periode 1951-1967. De resultaten daarvan hebben wij weergegeven in tabel 1 op blz. 888 van *ESB* van 16 september 1970.

Voor de factor schaalvergroting heeft men getracht de berekende schaafeffecten in verband te brengen met bedrijfstakken karakteristieken zoals bedrijfsomvang, kapitaalintensiteit en researchinspanning. Een doorsnee-analyse zou namelijk hebben uitgewezen dat de schaafeffecten slechts ten dele zijn terug te voeren op schaalvergroting gedefinieerd als de groei van de grootte der vestigingen. Zoals reeds gesteld blijken ook de kapitaalintensiteit van de produktie en de uitgaven voor research van invloed te zijn.

Het aandeel van elk van de drie factoren in de schaafeffecten heeft men grafisch weergegeven (zie grafiek, blz. 1043).

Geconcludeerd wordt, dat de cijfers per bedrijfstak vooralsnog te onzeker zijn voor een exacte bepaling van de mate van invloed.

Bij de behandeling van de overige van invloed zijnde factoren komt duidelijk naar voren dat een exacte afscheiding tussen ieder van hen moeilijk is aan te brengen. Mede gezien een aantal statistische onvolkomenheden hebben de ramingen dan ook een tentatief karakter.

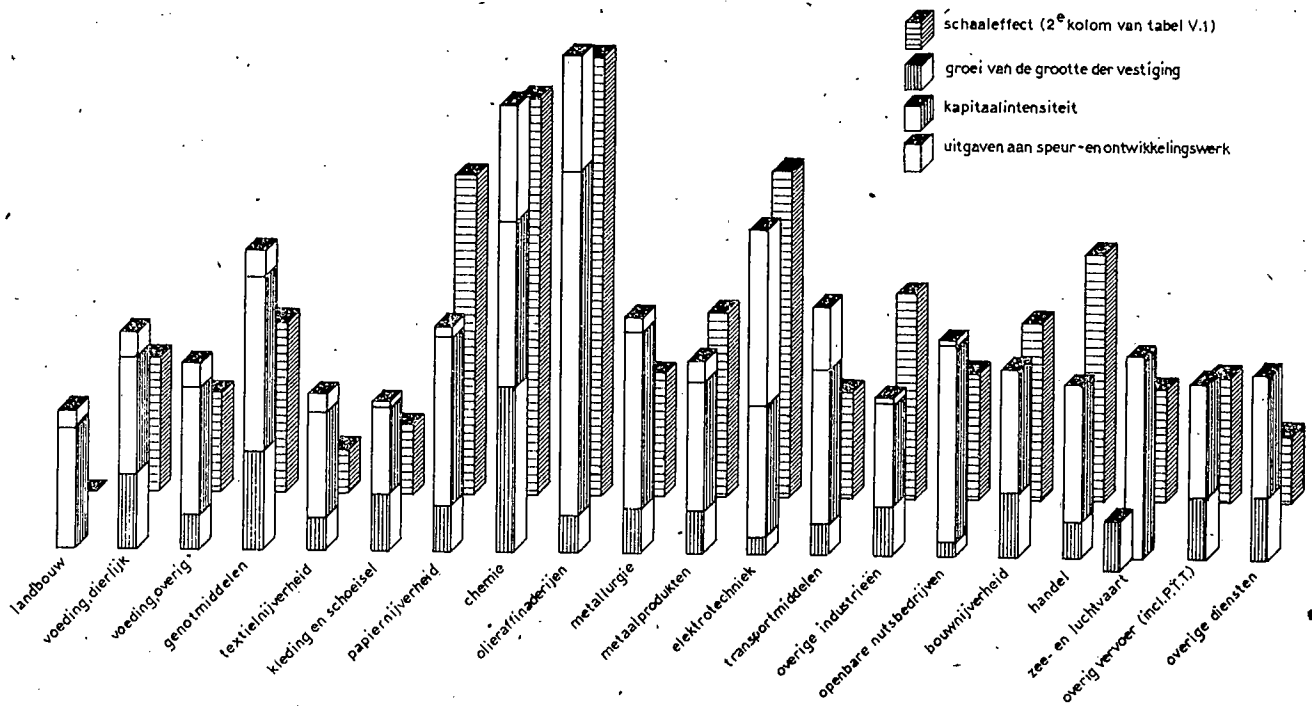
Deel II van de „Nota-1973”

Deel II van de CPB-publikatie bevat ramingen over de ontwikkeling

* (I) in „*ESB*” van 19 augustus jl., blz. 793-795; (II) in „*ESB*” van 16 september jl., blz. 885-888.

¹ Voor een korte uiteenzetting van de Cobb-Douglas produktiefunctie en de daaraan verbonden bezwaren kan verwezen worden naar: „*Policies and means of promoting technical progress*”, *Papers presented to the fifth meeting of senior economic advisers to ECE governments, United Nations, New York 1968, Hfst. Policy for Technical Progress: A background paper*, blz. 17 e.v.

² *Op. cit.*, blz. 17.

van afzonderlijke bedrijfstakken, en wel over: de chemische industrie, de textiel-, kleding- en schoeiselindustrie, de papierindustrie, de metaalverwerkende industrie, de bouwnijverheid, de landbouw, de voedingsmiddelenindustrie, de genotmiddelenindustrie, de energiesector, en het vervoer over land. Bij een aantal daarvan is aandacht besteed aan de rol van research en ontwikkeling (r. en o.), t.w. de chemische industrie en de metaalverwerkende industrie.

Chemische industrie

Ten aanzien van de chemische industrie³ wordt opgemerkt (paragraaf 2.1.3), dat r. en o. voor deze bedrijfstak van zeer groot belang is. Dit geldt zowel voor het verkrijgen van nieuwe, als voor het verbeteren van bestaande producten en procédés, alsmede voor het toepassen van nieuwe goedkopere grondstoffen.

Geconstateerd wordt dat in West-europees verband de totale r. en o.-inspanning, gemeten aan de uitgaven in % van het BNP, aanzienlijk lager lag dan in de Verenigde Staten. Groot-Brittannië vertoonde nog het gunstigste beeld (zie tabel).

Vervolgens wordt gewezen op het reeds lang bekende feit dat in Nederland het aandeel van de overheidsfinanciering voor industriële r. en o.-activiteiten relatief sterk achterblijft in vergelijking met andere landen. Veel Nederlandse ondernemingen zijn dan ook genoodzaakt om voor

Research- en ontwikkelingswerk op het gebied van de B-wetenschappen in een aantal landen in 1963/1965.

	Jaar	Totale uitgaven in % van het bruto nationaal produkt tegen factorkosten	Verricht door de chemische industrie	
			Uitgedrukt in % van het totale door het bedrijfsleven uitgevoerde research- en ontwikkelingswerk a)	Uitgedrukt in % van de toegevoegde waarde van de chemische industrie tegen factorkosten
Nederland	1964	2,1	26,5 b)	8,9 b)
West-Duitsland	1964	1,6	32,0 c)	
België	1963	1,1	40,0	18,2
Frankrijk	1963	1,9	13,9	
Italië	1963	0,7	23,1	
Verenigd Koninkrijk	1964/65	2,6	11,2	4,9
Verenigde Staten	1963/64	3,7	9,6	5,8

a) Ontleend aan *A study of resources devoted to R & D in OECD. Member countries in 1963/64.*
 b) Raming CPB.
 c) Inclusief petroleumraffinaderijen.
 Bron: Op. cit., deel II, tabel VII.1, blz. 12.

hun binnen eigen bedrijf te verrichten r. en o. te putten uit eigen financieringsbronnen. De chemische industrie kan in dit opzicht goed meekomen:

„Vergelijkt men het speur- en ontwikkelingswerk van de chemische industrie, gemeten als percentage van de toegevoegde waarde, in Nederland met het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, dan is het beeld voor Nederland niet ongunstig. Echter dient bedacht te worden, dat in Nederland de chemische industrie pas in de jaren zestig van betekenis werd, terwijl er in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten reeds een belangrijke chemische industrie bestond. Een industrie die zijn plaats nog moet veroveren, zal zich een grotere inspanning moeten getroosten”⁴.

Mede gezien de belangrijke positie welke de chemische industrie inneemt in de Nederlandse economie en bovendien gelet op de rol van r. en o., bevat de onderhavige paragraaf uit de CPB-publikatie echter bitter weinig nieuws.

Metaalverwerkende industrie

Zoals bekend bestaat de metaalverwerkende industrie uit een groot aantal industrietakken. Voor een aantal daarvan zijn verspreid passages

³ Voor een korte uiteenzetting van het begrip chemische industrie zij verwezen naar paragraaf 2.1.1 van „De Nederlandse economie in 1973”, deel II. Voor meer gedetailleerde informatie vestigen wij de aandacht op o.a. het Jaarverslag 1969 van de Vereniging van de Nederlandse Chemische Industrie en de speciale editie van het „Chemisch Weekblad” getiteld *The anatomy of chemical Holland* (september 1970).

⁴ „De Nederlandse economie in 1973”, deel II, blz. 12.

opgenomen over r. en o. Eén paragraaf, paragraaf 5.1.4, is speciaal gewijd aan research en ontwikkeling. Gebleken is dat in het bijzonder de elektrotechnische industrie binnen de metaalverwerkende industrie een relatief belangrijke positie inneemt.

„De uitgaven voor research en ontwikkeling van meer dan 10% van de toegevoerde waarde en een percentage van 6. hoger en semi-hoger geschoold personeel van het totale personeelsbestand zijn hier aanzienlijk hoger dan in de sector metaalproducten en machinebouw met resp. 1,5% en 2,5% en in de transportmiddelenindustrie met ruim 4% voor research en 2% voor semi-hoger of hoger geschoolden”⁵.

Gesteld wordt, dat op de lange termijn gezien de concurrentiepositie van de Nederlandse metaalverwerkende industrie in grote mate zal af-

hangen van de technische ontwikkeling. Als oorzaak wordt aangevoerd dat door een mogelijke versnelling in de technische ontwikkeling de produktie van metaalproducten bij deze technische ontwikkeling zou kunnen achterblijven. De CPB-publikatie vervolgt aldus:

„Of de Nederlandse industrie op langere termijn zijn kwalitatieve concurrentiepositie zal kunnen handhaven zal mede afhangen van de researchinspanning die de industrie zich op dit gebied wil getroosten en de snelheid en vakkundigheid waarmee technische vindingen op de markt worden gebracht. Internationaal beschouwd worden wetenschappelijke ontwikkelingen steeds sneller praktisch toegepast, zodat een industrietak die de ontwikkelingen niet op de voet volgt qua techniek en arbeidsproductiviteit snel in een nadelige concurrentiepositie kan worden gedrongen.

De kosten verbonden aan speur- en ontwikkelingswerk zijn bij de huidige stand van de techniek dikwijls zo hoog, dat het voor kleine en middelgrote ondernemingen steeds moeilijker wordt om tot efficiënte research en projectenontwikkeling te komen. De verspreide en weinig geconcentreerde Nederlandse metaalverwerkende industrie bevindt zich — uitzonderingen daargelaten — hierdoor alleen reeds in een ongunstige situatie. Deze situatie wordt nog bemoeilijkt door de reeds gegroeide achterstand op velerlei gebied.

Alhoewel de Nederlandse metaalverwerkende industrie uiteraard nooit, wat research en ontwikkeling betreft, op elk gebied vooraan zal kunnen staan, is het niettemin essentieel dat technische ontwikkelingen op de voet worden gevolgd en waar mogelijk worden toegepast. Zo vinden er nog ontwikkelingen

⁵ *Op. cit.*, blz. 113.

De Directeur Burgerpersoneel van het Ministerie van Defensie zal gaarne in contact komen met jongere kandidaten die — op grond van hun kennis en belangstelling — over de kwaliteiten beschikken te worden opgenomen als

STAFMEDEWERKER

bij het
bureau algemene en internationale financiële aangelegenheden.

Tot de taak van het bureau behoort o.m. de behandeling c.q. de coördinatie van alle internationale financiële aangelegenheden en de financiële planning op lange termijn.

Van de te benoemen functionaris wordt verwacht dat hij:

- met gunstig gevolg het doctoraal examen economie (bedrijfs-economische richting) heeft afgelegd;
- kennis bezit van of blijk heeft gegeven belangstelling te hebben voor nationale en internationale economische vraagstukken;
- een goede kennis heeft van de moderne talen (bij voorkeur een actieve beheersing van Engels en Frans);
- na een voldoende inwerkperiode in staat is om zelfstandig in nationaal en internationaal verband deel uit te maken van commissies en werkgroepen;
- beschikt over goede stilistische en organisatorische capaciteiten;
- in staat is op uiteenlopend niveau in de ruimste zin contacten te leggen en te onderhouden;
- bereid is eventueel deel te nemen aan een psychodiagnostisch onderzoek.

Het salaris zal — afhankelijk van leeftijd en ervaring — nader worden overeengekomen.

Het voorshands bereikbare maximumsalaris zal — inclusief vakantietoelage — ± f 31.300,— per jaar bedragen (premie AOW voor Rijksrekening).

Uitzicht op verdere promotie is aanwezig. Gunstige vakantie- en pensioenregeling (welvaartsvast pensioen).

Sollicitaties worden gaarne ingewacht door het hoofd van de sectie personeelsvoorziening (burgerpersoneel) van het Ministerie van Defensie, Kalvermarkt 32 te 's-Gravenhage.

MINISTERIE VAN DEFENSIE

plaats waar grote sectoren van de Nederlandse metaalverwerkende industrie niet of slechts in geringe mate bij betrokken zijn. Enkele voorbeelden ter illustratie zijn de onderzoeken naar de bewerkingsmogelijkheden van nieuwere metalen (titanium, beryllium, zirconium); de ontwikkeling van precisie controle-instrumenten; de mogelijkheid van magnetisch smeden; productie van numeriek bestuurd machines; de computertechniek; toepassing van laserstralen. Een voornaam deel van deze ontwikkelingen is een gevolg van research- en ontwikkelingswerk voor zeer geavanceerde technische projecten verband houdende met de ruimtevaart, nucleaire energie en supersonische vliegtuigen die niet alleen de ontwikkeling op mechanisch maar ook op elektrotechnisch gebied bepalen.

Deze technische ontwikkelingen grijpen wederzijds steeds dieper en intensiever op elkaar in, met als gevolg dat een grootscheeps opgezet project tot in alle geledingen van de industrie kan doorwerken. De ruimtevaart heeft niet alleen de computerindustrie gestimuleerd, maar daardoor konden met behulp van de

computer methoden worden ontwikkeld die tot aanzienlijke verbetering van bedrijfsvoering en management hebben geleid. Ook het onderzoek naar energie, nodig voor meer visionaire ruimtevaartprojecten zoals nucleaire energie, maar ook de mogelijkheid van het opwekken van energie op heliumbasis, zal volledig nieuwe technieken tot stand brengen. Niet alleen apparatuur nodig voor de fabricage van deze energiesoort (ultracentrifugeproject voor de verrijking van uranium), maar ook de machinerieën en onderdelen die de nieuwe energiesoort kunnen aanwenden (schepen met atoomaandrijving, nucleaire onderzeeboten) zullen dan in productie worden gebracht. Ook nieuwe, meer efficiënte bewerkingsmethoden zijn hierbij ontwikkeld. Enkele opmerkelijke voorbeelden zijn het lassen met behulp van elektronen- en laserstralen, de vorming en vervorming van metaal met behulp van magnetische krachten, waarbij geen verwarming plaatsvindt, bewerking van metalen zoals snijden en zagen door het vervluchtigen van metaal door middel van elektrische ontladingen. De toepassingen van deze technieken in de hui-

dige productieprocessen is een kwestie van tijd, ook al zullen niet alle experimenten en nieuwe technieken in de metaalnijverheid tot algemene toepassing komen. De grotere precisie en snelheid, in 't kort de grotere arbeidsproductiviteit die door deze nieuwe technieken wordt bewerkstelligd, kan bestaande concurrentieverhoudingen belangrijk doen wijzigen⁶.

In bovenstaand citaat wordt een aantal uiteenlopende aspecten behandeld. Enerzijds worden voorbeel-

⁶ *Op. cit.*, blz. 114. Teneinde een globale indruk te krijgen van de onderhavige bedrijfstak zij verwezen naar het Jaarverslag 1969 van de Federatie metaal- en elektrotechnische industrie. Meer statistische gegevens zijn te vinden in het „Statistisch handboek metaal- en elektrotechnische industrie 1970”, FME/CBS, Den Haag, mei 1970.

katholieke universiteit nijmegen
DIRECTORAAT A-FACULTEITEN

Bij de **Afdeling Planologie** van het Geografisch en Planologisch Instituut is plaats voor twee wetenschappelijke (hoofd)medewerkers.

een regionaal econoom of econometrist

met grote belangstelling voor evaluatie van alternatieve ruimtelijke plannen (o.a. door middel van „kosten-baten-analyse”) alsmede voor de ruimte-economie in het algemeen.

een sociaal-wetenschappelijk onderzoeker

liefst met ervaring op het terrein van de planologie en met een behoorlijke kennis van mathematische methoden en technieken.

Zij zullen deel gaan uitmaken van een gevarieerd team van medewerkers.

Nadere inlichtingen te verkrijgen bij prof. dr. G. A. Wissink, telefoon (08800) 5 87 11, toestel 2099.

Sollicitaties te richten aan het Hoofd afdeling personeelszaken, Erasmuslaan 16, Nijmegen.

den opgesomd van onderzoekgebieden waar de Nederlandse metaalverwerkende industrie niet of slechts in geringe mate bij betrokken is, anderzijds wordt gewezen op het „verspreidings-effect” van nieuwe technieken.

Erkend wordt dat — gezien hun omvang — een aantal onderzoeksprojecten uitsluitend op Europese schaal kan worden uitgevoerd. De vooruitzichten hiervoor zijn nog altijd in hoge mate onzeker, wat niet in de laatste plaats

te wijten is aan verschillen van inzicht op nationaal niveau. Een aantal weinig houvastbiedende conclusies sluit de desbetreffende paragraaf af.

Volledigheidshalve zij nog vermeld dat een aantal passages over r. en o. is opgenomen voor de navolgende industrietakken: de elektrotechnische industrie (paragraaf 5.3.3); en de transportmiddelenindustrie (paragraaf 5.3.4). Al met al een nogal pover resultaat.

J. van der Burg

VERKEERSDIENST

DE VERKEERSDIENST ROTTERDAM vraagt:

voor de Hoofdafdeling Technische- en Planologische Zaken een

sociaal geograaf

voor het behandelen van vraagstukken op het gebied van het openbaar vervoer.

Gezocht wordt een jonge afgestudeerde of een binnenkort afstuderende student in de sociale geografie met statistische of economische belangstelling.

Leeftijd tot 30 jaar.

Aanstelling zal afhankelijk van leeftijd, ervaring en stand der studie plaatsvinden tot in de rang van planoloog, waarbij het salaris kan uitlopen tot het maximum van f 2.250,- per maand.

Vacaturenummer 824a/0936

voor de Hoofdafdeling Juridische- en Economische Zaken een

jong econoom

Zijn werkzaamheden zullen voornamelijk liggen op het terrein van de kosten - baten - analyses.

Ook zij die binnenkort afstuderen kunnen solliciteren.

Leeftijd tot 30 jaar.

Aanstelling zal afhankelijk van leeftijd, ervaring en stand der studie plaatsvinden tot in de rang van referendaris, waarbij het salaris kan uitlopen tot het maximum van f 2.250,- per maand.

Vacaturenummer 824b/0936

Een psychologisch onderzoek behoort tot de selectieprocedure.

Sollicitaties binnen 14 dagen onder vermelding van het vacaturenummer ongefrankeerd te zenden aan: chef Bureau Personeelvoorziening, antwoordnummer 363, stadhuis, Rotterdam.

Gemeente
Rotterdam

De Stichting ECONOMISCH TECHNOLOGISCH INSTITUUT VOOR GELDERLAND

Te Arnhem

zoekt: academisch gevormde onderzoeker (geograaf, sociograaf of econoom)

werkzaamheden: regionaal welvaartsonderzoek waarbij in het bijzonder voor een aantal maatschappelijke facetten de aandacht wordt gevraagd

aanstelling: in de rang van wetenschappelijk medewerker (vergelijkbaar met die van ingenieur of planoloog)

•

De Stichting Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland is aangesloten bij het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds.

•

Brieven met inlichtingen en opgave van referenties te richten aan de Directeur van het Instituut, Postbus 1172, Arnhem.

De nieuwe (4e) sterk gewijzigde en aangevulde druk van het door dr. F. L. G. Slooff geschreven boekje

DE WEGWIJZER VOOR DE BELEGGER

is gebleken een schot in de roos te zijn. Het oordeel van de dagbladen die het boekje recenseerden, komt door elkaar hierop neer, dat zowel de beginnende belegger als de meer gevorderde er bijzonder goed en duidelijk in wordt voorgelicht. Dit geldt evenzeer voor hem, die de gehele stof interesseert, als voor hem, die incidenteel op bepaalde punten voorlichting behoeft. Het boekje is namelijk zeer overzichtelijk ingedeeld.

PRIJS f 8,50

Voor bestellingen gelieve men zich te richten tot de boekhandel, dan wel rechtstreeks tot de uitgever H. A. M. Roelants, Postbus 42, Schiedam.